

BOĞAZIÇI. BOĞAZ-İÇİ, eski çağlardaki isimleri ile, pontus Euzinus (Karadeniz) ve Propontis (Marmara denizi) arasında bulunan boğazın Asya ve Avrupa (Anadolu ve Rumeli) kıyılarının heyet-i umumiyesinin aldığı addır. *Bosporus* kelimesinin tos- kısmı, trak dilinde bir kelimedir; *porus* (-poros) ise, yunancada „geçit" mânasına gelir. Yunan mitolojisine göre, bir ilâh burada öküz (*bous*) şekline girerek, Boğaz '1 geçmiş ve bu hâdise mahalli, ilk grek kolonileri tarafından, „öküz geçidi" mânasında, Bosforos ve daha sonra Bosporos tesmiye olunmuştur ki, bu kelime, Roma muharrirlerinde Bosphorus imlâsında görülmektedir. Modern dillerde görülen şekiller (frans. Bosphore, ital. Bosforo, ingl. Bosphorus, alm. Bosporus) bu iki telâffuz sekilinden çıkmıştır ve Azak denizini Karadeniz 'e bağlayan Kerç boğazından (Bosporus Cimerius) tefrik için de, Bosporus Thraeiis denilmiştir (bk. Pauly-Wissowa, *Real Ancylopedie*, I, 742 v.dd.). Türk kaynaklarında Halie-i bahr-i rûm, Halic-i bahr-i siyah, Halic-i Kostantiniye, İskender boğazı, Kostantiniye boğazı, Marc al-bahrayn, Macma' al-bahrayn, İslâmbol boğazı, İstanbul boğazı ve Boğaz isimleri ile de tesmiye edilir (kırş. Âlî, *Knnh al-ahbâr*, basılmamış kısımlar, BOĞAZIÇI. 667

Üniversite kütüp., nr. 5959, var. 448 ve 53a; Kâtib Çelebi, *Tuhfat al-kibâr fi as/ar al-bihâr*; ayn. mil., *Cihannümâ*, İstanbul, 1145, s. 664 ; Sâdeddin, *Tâc altavârlh*, I, 148; Urııc Bey, *Târih-i Sl-i 'Oşmân*, s. 65 ; Asım, *Tarih*, I, 59 ; Evliya Çelebi, *Seyahatname*, I, 37, 41)

I. B o ğ a z i ç i ' n i n t o p o g r a f y a s ı . İstanbul boğazı, gerek şimal medhalinden Büyükde-re 'ye

kadar olan kısmında, gerekse cenup ıned-hali ile Çengel-Köyü arasında uzanan parçasında, şimâl-i şarkî—cenûb-i garbi istikametini takip eder. Şimalde, Büyükdere—Paşabahçe arasında, bu şimâl-i şarkî — cenûb-i garbî istikametti parçaya, sert bir dirsek ile, şimâl-i garbî — cenûb-i şarkî istikametti bir kısım eklenir. Paşabahçe — Yeniköy hattının cenubundan itibaren Çengel-Köyü — Kuruçeşme 'ye kadar, boğazın orta kısmı, bâzan tamamıyla şimal — cenup istikametini alacak şekilde, hafifçe cenûb-i garbiye müteveccih bulunur ve bu kısım, Çengel-Köyü 'nden sonra, yine oldukça bariz bir dirsekle, cenup parçasına intikal eder. Boğaz kıyıları, hemen bütün imtîdadı üzerinde her boy ve şekilde kıvrımlar resmetmekle beraber, bu kıyıların gidişinde derhâl göze çarpan karşılıklı bir muvazilik vardır. Cenuptan itibaren, Üsküdar çıkıntısı Dolmabahçe girintisine, Or-taköy (Defterdar-Burnu) çıkıntısı Çengel-Köyü koyuna, Kandilli burnu Bebek koyuna tekabül ettiği gibi, boğazın orta kısmında Yeniköy çıkıntısının mukabilinde Paşabahçe koyu görülür ve Büyükdere koyu karşısında Anadolu kıyısı bir çıkıntı resmeder; daha şimalde, Karadeniz medhali yakınlarında, karşılıklı kıyıların muvaziliği bir dereceye kadar ortadan kalkar ve iki sahil, tedricen birbirinden uzaklaşır.

B o ğ a z ı n eb'adı. Boğazın Karadeniz 'e açıldığı şimal medhâli (Rumeli ve Anadolu fenerleri arası) ile Marmara denizine birleştiği cenup medhâli (Sarayburnu — Kızkulesi) arasında uzunluğu, tam ortadan geçen bir hat (Talweg hattı) boyunca, 29, 9 km. 'dir. Boğazın cenup medhâli olmak üzere, Ahır-Kapı feneri — Kavak burnu alınacak olursa, bu mesafe 32,2 km. 'yi bulur. Eğer boğazın uzunluğu, kıyıların

bütün girinti ve çıkıntılarını takip etmek suretiyle ölçülecek olursa, yukarıda verilen rakamlardan hayli farklı kıymetler elde edilir. Rumeli feneri ile Ahır-Kapı arasında (Haliç dâhil) Rumeli kıyısı 46 km.; Anadolu feneri ile Kız-Kulesi arası 34 km. Boğazın genişliği yeryer çok değişir. Şimaldeki geniş medhâl-den (fenerler arası 3600 m.) itibaren, Yenimahalle— Sütlice (915 m.) arasına ksdar olan ilk kısımda, koylar ve karşılıklı burunlar arasında sahiller birbirine kâh yaklaşıp, kâh

uzaklaşmakla beraber, tedricî bir darlaşma görülür. Bundan sonra, boğazın Büyükdere — Paşabahçe arasında uzanan ikinci parçasına geçilir ki, burada genişlik yeniden artar (bilhassa Büyükdere koyu ile Umur-Yeri arasında 3550 m.) ; fakat umumî istikametini değişmesi ile, boğaz ; oluşu yeniden darlaşır (Yeniköy ile Çubuklu ! gaz depoları arasında 1480 m.) ve İstinye (Tokmak burnu) ile Kanhea (Çakal burnu) hattından itibaren, boğazın hemen-hemen şimal — cenup istikametli en dar kısmına geçilir (Mirgün — Kanlıca arası 790 m.). Boğazın asgari genişliği Rumelihisarı (İskele) ile Anadoûhisarı

(Kırmızı-Yalı) arasında 698 m. olarak kaydedilir. Kandilli burnu ile Bebek arasında da boğazın maktarı çok dardır (720 m.); daha cenupta, istikametini yeniden değişmesi ile, boğaz profili tekrar genişler (Defterdar burnu— Beylerbeyi arası 980 m. ve Şemsipaşa — Salıpazarı arası 1675 m0 ve nihayet boğaz, Şemsipaşa (Üsküdar) ve Sarayburnu arasında cenuba dönerek Marmara 'ya açılır (Sarayburnu — Kız-Kulesi önü 1780 m. ve Ahırkapı — Kavakburnu arası 2240 m.). Boğazın boyuna ve enine âit bu malûmatı verirken, muhtelif kaynaklarda mevcut olan ve ekseriyetle

birbirine tevafuk etmeyen rakamlar tekrar edilmeyerek, doğrudan - doğruya deniz haritaları üzerinde yapılan ölçmeler ile elde edilen neticeler yazılmış, Anadolu ve Rumeli kıyılarının uzunluğu hususunda, harita umum müdürlüğü tarafından ölçülüp, Türkiye cumhuriyeti istatistik yıllığında (1941/42, XIII.) neşredilen rakamlar alınmıştır.

B o ğ a z k ı y ı l a r ı n ı n a v a r ı z v e b ü n y e s i .

Boğaziçi'nde, karşılıklı sahillerin birbirine muvazi oluşu nev'inden, başka bir umumî karakter daha vardır ki, o da bu sahillerin dik yamaçlar hâlinde olmasıdır. Bâzan kesif ağaçlıklar ile örtülü olan bu yamaçlar ancak vadi ağızlarında inkıtaa uğrar ve dik yamaçlar önünde kıyı boyunda hemen dâima yalın kat bir sıra hâlinde dizilen evler, bu vadi ağızlarında kendilerine, Boğaziçi köy ve kasabalarının az-çok kesif iskân nüvelerini meydana getirecek kadar geniş, bir saha bulurlar. Boğazın şimal kısmında, Karadeniz medbâlinden, itibaren Yenimahalle ve Anadolu-Kavağı 'na kadar uzanan kıyıları, yaşı ikinci zaman sonu olarak tesbit edilen yeşilimsi veya kıvılcı koyu renkli indifaî sahralardan (andesit lav ve tüf-leri) müteşekkildir. Diğer kısımlarda ise, birinci zaman ortalarına (Devon devri) âit çeşitli rusubî araziden (killi şistler, az-çok kaba yapıllı kum taşları, bunlardan daha sert kesif mavi kalkerler) mürekkeptir. İstanbul şehrinin bulunduğu yarım ada üzerinde ise, üçüncü za668

BOĞAZIÇI.

manın kireçli-killi yumuşak tabakalarına rastlanır. Gerek Boğaziçi oluşunun, gerekse boğaz bölgesindeki vadilerin yamaçları dik olmakla beraber, yamaçların üstünde geniş düzlükler vardır. Yalnız, Anadolu yakasında, boğaza kadar sokulmayan tepeler bu

düzlüklerin yeknesaklığını ihlâl ederler ki, bunlar, Devon devrine âit, gayet sert kum taşlarından meydana gelmiştir (Çamhcalar, Kayışdağa). Şu hâlde, İstanbul boğazı, tâbi vadileri ile beraber, ir-tifaı 120—200 m. arasında değişen yayla şekilli düzlükler içine gömülmüş bir vadi sistemi manzarası arzeder (bk. E. Chaput, *Voyages d'eta-des geologigoes et geomorphogenigaes en Tur-çaie*, Paris, 1936, s. 151—177, 237 v.d., 245, 259, 287—290 ve bibliyografya).

B o ğ a z ı n d e n i z altı t o p o g r a f y a s ı . XIX. asır ortalarından itibaren yapılmış iskandillere istinat edilerek, meydana getirilen haritalar, hiç olmazsa ana çizgileri bakımından, boğazın deniz altı topografyası hakkında doğru bir fikir edinmeğe elverişlidir. Bu haritalar üzerinde yapılan müşahedeler, Boğaziçi 'nin su altında kalan kısmının bir çok intizamsızlıklar, çukurlar ve tümsekler meydana getirmekle beraber, cenuptan şimale doğru takriben 0,001 değerinde umumî bir meyil arzettiğini, Dolma-bahçe — Üsküdar 'dan itibaren — 50 metreden daha derin bir oluğun boğazı baştan başa katettiğini, her yerde boğazın ortasından geçmeyerek, bâzan bir kıyıya, bâzan ötekine yaklaşan bu oluk dâhilinde, hemen dâima Boğaz profilinin darlaştığı sahalara tekabül etmek üzere, göbek şeklinde çukurlar mevcut olduğunu, buna mukabil profilin genişlediği yerlerin nisbeten daha az bir derinlik gösterdiğini ortaya koymakta ve bu son kaideye uymak üzere, boğazın nihayet bulunduğu iki uçta, medhâller civarında, derinliğin azaldığı birer eşik bulunmaktadır. Cenup medhâli önünde olan Saray»Burnu ile Selimiye arasındaki eşik, A. Merz 'in tesbit ettiği gibi, — 37 değil, fakat — 50 m. derinliğinde olmalıdır (B. Darkot). Şimâldekine gelince, oldukça sık bir iskandil şebekesine dayanan bütün deniz

haritalarında su seviyesinden aşağı 50 metreye kadar yükseldiği görülen bu eşik, bu civarda hiç bir iskandil yapmamış olan A. Merz tarafından, her nedense, yok farzedilmiş ve boğaz oluşunun, mütemadi bir meyil ile, doğrudan doğruya Karadeniz 'e açıldığı kabul olunmuştur. Boğaz oluşu cenupta Beşiktaş ile Üsküdar ve Kuzguncuk arasında, tam ortada kendi mihverî boyunca uzanan bir sırt (derinliği — 25 ile — 30 arasında) ile iki talî oluşa ayrılır ki, bu oluklarda derinlik — 50 metreyi bulmaz. Buradan itibaren şimalde doğru gidilin-ce, ortadaki sırtın kaybolup tek bir oluk teşkil ettiği görülür ki, burada azamî derinlik tedricen — 70 metreye iner ve boğazın çok darlaştığı bu kısımda, yukarıda işaret edilen göbek şekilli çukurlara rastlanır. Bunlardan biri, Fransız ve İngiliz deniz haritaları üzerinde, Arnavutköyü — Vani-Köyü arasında 106 m., bir ikincisi, Bebek camii ile Kandilli burnu arasında 120 m. derinliğinde gösterilmiştir. Daha şimalde azamî derinlikler, yine evvelki gibi, 70—75 m. arasında (İngiliz Amirallik haritalarına göre Kavaklar önünde 80 m. 'den fazla) oynar ve nihayet boğaz oluşunun dibi Garipçe ile Poyraz burnu arasında — 90 metreye indikten sonra medhâl önünde derinliği — 50 metreye varmayan bir eşik ile nihayete erer. 1917/1918 senelerinde boğaz sularında hidrografiya tetkikleri yapan A. Merz, daha eski kaynakların bildirdiği derinlik rakamlarının umumiyetle az-çok mübalağalı olduğunu, zîra derinlik ölçülerinde kullanılan iskandil ipinin boğazdan geçen üstlü altlı cereyanlar yüzünden, inhirafa uğrayarak, bilhassa akıntıların hızı fazlalaşan dar yerlerde hakikî değerinden hayli farklı rakamlar elde edildiğini, işte bunun için, İstanbul boğazının en çukur

noktasının — 120 değil, fakat —• 92 m. derinliğinde olduğunu ifade etmiştir. Fakat Merz 'in ölçüleri doğrudan doğruya derinlik tayinini istihdaf etmediği için, onun da gerçek kıymetleri bulduğu kat'îyetle söylenemez. Bu kıymetleri elde etmek için, modern iskandil metodları ile yapılacak ölçüleri beklemek lâzım gelmektedir.

Boğaziçi 'nin deniz altı topografyasında, oluğun menşe'ini aydınlatmak bakımından, hesaba katılacak bâzı hususiyetler daha seçilir ki, bunlardan biri boğazın su altında kalan kısmında kaya döküntülerine, kum sığılıklarına pek az rast gelinmesidir (başlıcaları: Rumeli-Feneri önünde, Oreke taşı „îles cyannees" ve Büyük-dere karşısında Umur-Sığlığı, Beykoz ile Servi burnu, İstînye ile Yeni-Köy arasında ve Kuruçeşme önündeki sığılıklar). Diğer bir hususiyet ise, iskandillerin hemen hiç bir yerde sert kayaya rast gelmemesi, su altındaki zeminin dâima kum, çakıl ve kavkaa nevinden enkaz ile örtülü bulunmasıdır.

II. B o ğ a z i ç i '11 d e d e n i z a k ı n t ı l a r ı .

Boğaziçi akıntıları, ilk önce, gemilerin seyr-i seferine tesir etmesi bakımından denizcileri alâkadar etmiş, eski müellifler arasında { Poly-bios, Dionysos ve Strabon) bu tabiat hâdisesini tasvir edenler olmuş, Boğaziçi 'nde şimalden cenuba giden büyük akıntı (Mega "euma), Karadeniz 'in fazla suyunun Marmara ya doğru akması şeklinde izah edilmiştir. Filhakika, normal hava şartları altında, boğazın satıh sularında, şimalden cenuba doğru bir cereyan var

BOĞAZIÇL
669

dır ki, nehirlerde olduğu gibi, yatağın mukaar kıyılarını takip etmeyerek, muhaddep kıyıları önünden akıp gider. Boğazın şimal medhâli civarında takriben ortadan

geçtiği görülen bu ana cereyan, daha cenupta Servi-Burnu önünden geçip, Rumeli kıyısında Yeniköy burnuna yaklaştıktan sonra Yamak (Kanlıca) burnu önünde boğazın dar kısmına girer ve burada sür'ati artarak Rumelihisarı önünde Şeytan-akıntısını meydana getirir, müteakiben karşı sahilde Kandilli burnu ve sonra tekrar Rumeli tarafında Ar-navutköyü şimâlindeki akıntı burnu yakınından geçer, Vani-Köyü önünde Maskara-akıntısı teşkil ettikten sonra Beylerbeyi—Üsküdar (Şem-sipaşa) arasında Anadolu kıyısına daha yakın bulunur; Nihayet Kız-Kulesi açıklarından Sarayburnu 'na atlar ve genişleyerek, Marmara 'ya dâhil olur. Bu cereyanın vasatı sür'ati saniyede 0.90 m. ise de, Kandilli önlerinde 1,45 metreye (saatte 5 km. 'den fazla) varır ve şimal rüzgârları ile desteklendiği sırada daha da hızlanır. Bilhassa burunlar önünde, kendini hissettiren bu cereyana mukabil, büyük koylar içinde aksi cihete doğru akan anafolar görülür ki, bu ters akıntıların en mühimi, Saray-burnu 'nda başlayıp, Haliç 'in ön kısmından geçer ve Tophane-Beşiktaş önünde Rumeli kıyısı boyunca Arnavutköyü 'ne kadar takip edilebilir. Daha şimalde Bebek, Küçükusu, İstinye, Beykoz ve Büyükdere koylarında da böyle ters akıntılar görülür ki, bunları, ana cereyandan ayrılarak, koyları dolaşıp sonra tekrar bu cereyana katılmak üzere Rumeli tarafında sağa, Anadolu kıyısı önünde de sola doğru kıvrılan talî kollar telâkki etmek mümkündür. Fakat boğaz mıntakasında şiddetli ve sürekli cenup rüzgârları estiği sırada satıh suları takımıyle aksi cihete doğru akmaktadır ki, buna gemiciler o r k o z adını verirler ; orkozun hükün sürdüğü sırada şimalden cenuba doğru olan sathî cereyan hemen-hemen ortadan kalkar, hattâ koylarda evelkinin aksine doğru ters akıntılar görülür.

Yukarıda söylenen ve varlığı pek eskiden beri bilinen satıh akıntılarında başka, boğaz oluşunun derinlerinde Marmara 'dan Karadeniz cihetine doğru akan bir akıntı daha vardır. Balıkçılar, öteden beri, boğazın derin sularının satıhtaki ana cereyana nazaran aksi cihette aktığına dikkat etmişlerdi. Ağlarını suya bıraktıkları vakit, bunların, muayyen bir derinliğe vardıktan sonra, bâzan kayıkları yüzdeki akıntıya karşı hareket ettirecek kadar kuvvetli bir cereyanla sürüklendiğini görmüşlerdi. Bu akıntının mevcudiyetinden, bir takım ilmî mülâhazalara dayanarak, ilk defa bahseden Comte de Marsigli olmuştur ki, XVII. aşırın sonuna doğru isveç kıraliçesi Christine 'e yazdığı mektuplardan, sathî suların Karadeniz 'den Marmara 'ya doğru cereyan etmesine mukabil, derindeki suların aksi cihete akması lâzım geldiğini izah etmişti. Kanal adı verilen bu akıntının varlığını ilmî metodlar ile tesbit edebilmek için, XIX. asrın ikinci yarısını beklemek lâzım gelmiştir. İlk defa Spratt (1871), bu akıntı _____nın mevcudiyetini ve aynı zamanda dipten akan suların, satıhtakilere nazaran, daha tuzlu olduğunu meydana koymuştur. Daha yeni müşahedeler ile de te'yit edildiği gibi, bu alt akıntının azamî sür'ati (Kuzguncuk önlerinde) 1,22 m.'yi bulmaktadır. Karadeniz'den gelen sathî suların tuzluluğu 17/1000 iken, boğazın derin kısmındaki sular, kendilerine menşe' olan Akdeniz suları gibi, çok tuzludur (35/1000'ten fazla). Boğaz c e r e y a n l a r ı n ın menşe'i. XIX. asrın ikinci yarısı ile, XX. asrın başında, Boğaziçi sularında yapılan ilmî araştırmalar (Spratt 1871, Wharton 1872, Makaroff 1881/1882, Mag-naghi 1884, de Gueydon 1886, Natterer 1894, Spindler 1890 ve 1894, Nielsen

1910 ve nihayet Merz 1917/1918), bu suların fizikî ve kimyevî vasıflarını belirterek, boğaz akıntılarının menşe'i hakkında bir takım faraziyelerin ortaya konmasına imkân vermiştir ki, bunların müşterek esası, daha fazla su ile beslenen ve havzası üzerinde daha az tebahhura mâruz olan Karadeniz sularının satıhtan Marmara 'ya doğru akması ve Marmara 'nın derin kısımlarını dolduran tuzlu ve ağır suların da, hidrostatik tazyik farkı yüzünden, boğaz oluşunun alt tarafından geçerek, Karadeniz 'e doğru gitmesi şeklinde hulâsa edilebilir. Bilhassa A. Merz tarafından yapılmış ölçüler, sühnet dereceleri, tuzlulukları ve akış cihetleri farklı olan iki cereyanın ayrılma sathının, cenup medhâlinde su yüzüne daha yakın (Üsküdar önlerinde —20 m.) iken, şimale doğru gidildikçe tedricen daha derinlere indiğini. (orta kısımlarda — 30, 35 m., şimal medhâli yakınlarında — 45 m. civarında) meydana koymuştur. Merz-Möller faraziyesine göre alt akıntı, bir nehir yatağında imiş gibi boğaz oluşunun dibinden akarak, Karadeniz 'e kavuşmaktadır (Alfred Merz-Lotte Möller, *Hydrographische Untersuchungen in Bosporus und Dardanellen*, Berlin, 1928). Bu hâdisenin mümkün olabilmesi için oluk zemininin şimale doğru meyilli olması icap etmektedir ve müellifler, şimal medhâli önünde bir eşik bulunmadığını kabul ederek, bu hükme varmaktadırlar. Son senelerde Ph. Ulyott ve Orhan İlgaz (1942—1944), suyun muhtelif derinliklerde sühnet ve tuzluluğunu sür'atle tâyin eden elektrikli iskandil âleti ile sürekli vs

dfö BOĞAZIÇI.

muntazam müşahedeler yaparak, dikkate değer bâzı neticeler elde etmişlerdir ki, bunlar daha şimdiden, Boğaziçi ndeki suların eski cereyan faraziyesini epeyce

değiştirecek mâhiyette görünüyorlar. Bu müşahedeler, evvelâ boğaz mın-takasında şiddetli şimal rüzgârı estiği sırada, Karadeniz 'in sathından gelen az tuzlu suların boğaz oluşunu tamamiyle kaplayarak, alt cereyanı büsbütün kovduğunu belirtmektedir ki, bu suretle, 60 sene evvel Makaroif tarafından «Karadeniz seviyesi 80 santimetre daha yükselirse üst cereyanın boğaz dibine kadar inerek, Marmara 'dan Karadeniz 'e giren suların tamamiyle kovulacağı" şeklinde ifâde edilen bir hâdisenin bugün bile, bâzı şartlar altında vukua gelmekte olduğu anlaşılıyor. Yine bu yeni müşahedeler, sürekli cenup rüzgârlarının esmesi ile vukua gelen ve orkoz adı ile tanınan ters akıntının, satıh sularında tuzluluk nisbetini bir az arttırdığını, fakat alttaki sularda tuzluluğun, normale nazaran, eksildiğini meydana koymakta, müellifler bu suretle, suların şiddetli cenup rüzgârları ile itildiği sırada bile, çok tuzlu suların Karadeniz 'e giremediğini göstermektedirler. Normal hava durumuna gelince, mutedil şimal rüzgârı eserken, boğaz oluşunun satha yakın kısmında, az tuzlu bir su tabakası, altta ise çok tuzlu sular bulunduğunu ve aradaki ayrılık sathının şimale doğru meyilli olduğunu ifâde etmekle, müellifler eski müşahedeleri te'yit ediyorlar; fakat bu ayrılık sathının, mevcudiyeti üzerinde B. Darkot 'un İsrarla durmuş olduğu şimal medhâli eşiği zirvesine varmadığını, binaenaleyh bu eşik üstünde yalnız az tuzlu Karadeniz sularının bulunduğunu, yâni normal şartlar dâhilinde, Marmara 'dan gelen alt cereyan sularının Karadeniz 'e çıkamayacağını ileri sürmek suretiyle, bütün eski nazariyelerden ayrılıyorlar. Bu sular, şimal eşiği yakınlarına kadar gelmekle beraber, „tur-bulence" hâdisesi neticesinde, temas sathı civarında üst akıntıya karışıp tekrar geriye dönmekte, bu

suretle alt akıntının hacmi şimale doğru tedricen azalmakta, diğer taraftan, ölçülerin sarîh şekilde gösterdiği vecihle, üst akıntıda tuzluluk nisbeti, Marmara sularının karışması neticesinde, boğazın şimal taraflarından cenuba doğru, muntazaman artmaktadır. Nazarî deliller faraziyenin doğruluğunu desteklediği gibi, müellifler ayrıca İstanbul 'da Robert Kolej müessesesinde, 1934 senesinde Boğaziçi 'nin bir modeli dâhilinde yaptıkları bir tecrübe ile, faraziyelerinin hidrodinamik imkânlarla uyduğunu da göstermişlerdir (Philip Ullyott >» Orhan İlgaz, *istanbul boğazında araştırmalar, Türk coğrafya dergisi*, Ankara, 1943, II, ve 1944, V).

III. İstanbul boğazının menşei. İstanbul boğazının teşekkül tarzı, çok eskiden beri, insan düşüncesinin takıldığı bir mevzu olmuştur. Bu hususta, yakın vakte kadar, bir takım efsaneler ileri sürülürken, daha ilk çağlarda bile, boğazın menşei az-çok ilmî bir şekilde izah etmeği deneyenler olmuştur. Kadîm yunan müellifleri arasında, Karadeniz 'in şimdiki Hazer denizi gibi, büyük bir iç deniz iken, sonradan boğazların açılması ile hârice irtibat kazandığı fikri mevcut idi. XVIII. asır başında, seyyah Tournefort, eski Karadeniz gölü sularının hârice taşarak, aşındırma suretiyle, boğaz oluşunu açtığını tasavvur etmiş, onun müşahedelerine istinaden Pallas (1788), boğazın yakın bir devirde akar suların aşındırması veya menşei dahilî bir hâdise ile açılmış olabileceğini ileri sürmüştür. XIX. asır başında Dureau de la Maile (1807), boğazın bu havalide vukua gelen volkan indifâları neticesinde açıldığını ve şimal medhâli civarındaki lavların da o sırada meydana çıkmış olduğunu iddia etmiştir. Bu düşünce, daha sonra P. de Tchihatcheff (1864) tarafından da tekrar edilmiş olup,

ona göre, dördüncü zaman zarfında vukua gelen indifâlar sırasında kırılma neticesinde boğaz açılmış ve Karadeniz suları buradan Marmara 'ya doğru akmıştır. Yakın senelerde, yapılan müşahedeler, boğaz civarındaki indifaî arazinin yaşının kat'î surette ikinci zaman sonu olarak tesbit etmiş bulunduğundan, çok yakın bir devirde açılmış olan boğazın teşekkülünde indifaî hâdiselerin rolü olmayacağı anlaşılmış ve artık bu nazariye şimdi tamamiyle terkedilmiştir; bununla beraber, boğazın menşe'ini dahilî âmillere atfetmek düşüncesini, indi-fâsız kırılmalar nevinden tektonik hareketler tasavvuru ile, daha yakın yıllara kadar müdafaa edenler olmuştur. Neumayr (1880) ve Boiatzis (1887) gibi ki, bu sonuncuya göre, Boğaziçi oluşu yeni bir çöküntü çukurundan başka bir şey değildir. Her ne kadar yeni müşahedeler bu tasavvurun yanlışlığını ortaya koymuş ve boğazın, buradan geçen akar sular tarafından kazılma suretiyle açıldığı fikrini sağlamlaştırmış ise de, Boğaziçi oluşunun birbirine az-çok kaim dirsekler ile eklenen parçalar şeklinde görünüşü ve bu parçalardan birinde, çöküntü çukurunu dolduran rusuplar bulunuşu, sular tarafından kazılmış vadinin yerinin hiç olmazsa kısmen tektonik âmiller ile işaret edilmiş olduğu mülâhazasını bâzı müellifler nazarında hâlâ kabil-i müdafaa telâkki ettirmektedir. Fakat bu müellifler bile, boğazın, deniz seviyesi şimdikinden daha alçak olduğu bir sırada, akar sular tarafından, normal îtikâl vetiresine göre, açılmış bir vadi olduğu fikrinde mütto **BOĞAZIÇI**.

671

fik bumnuyorlar. Bilâhare deniz seviyesi yükselerek, bu vadiyi ve aynı zamanda onun tâ-bilerini (Haliç) kısmen işgal etmiştir. Daha XIX. <1sır başında A. von Hoff (1812), boğazın teşekkülünü, fazla beslenen Karadeniz

seviyesinin yükselmesi ile, bu denizi Marmara çukurundan ayıran eşğin üzerinden akan suların itikâline atfetmiş bulunuyordu. Bu izah tarzı, bilâhare diğer müellifler tarafından daha esaslı şekilde işlenilmiş, XIX. asır sonunda, boğazın deniz tarafından istilâ edilen bir vadi olduğu bütün alâkahılar tarafından kabul edilmiş olup, yeni müellifler arasında ancak İstanbul ve Çanakkale boğazlarının aynı vadiye âit parçalar olup-olmadığı ve bir de bu vadiler içinden geçmiş bulunan nehir sularının akış ciheti üzerinde düşünce farkları görülmektedir. A. Philippson (1898), F. Toula (1898) N. Andrussow (1901), J. Cvijic (1901), İstanbul boğazını Karadeniz 'den Marmara 'ya doğru akan bir vadi parçası olarak telâkki etmişler ve Th. English (1904) ile R. Hoernes (1909, 19u) bu vadide akışın cenuptan şimale olduğunu kabul eylemişler; W. Penck (1919), menşe' bakımından, boğaz oluşunun marmara ile alâkası olmadığını ve bunun, yukarı mecrası Kâğıthane deresi (Haliç) tarafından meydana getirilmiş bir vadinin temadisinden ibaret bulunduğu fikrini terviç etmiş, B. Darkot (*Coğrafi araştırmalar*, İstanbul, 1938), Boğaziçi vadisinin açılmasını IV. zamanın cümûdiye devirleri ile münasebetdar olarak ele almış, cümûdiye istilâsına tekabül eden serin ve rutubetli bir iklim safhasında, fazla beslenen Karadeniz sularının, şimdi boğazdan geçen su hacmine nazaran, çok daha büyük bir kütle hâlinde akarak, boğaz oluşunun teşekkülündeki rolünü tetkik etmiş, boğazın cenup medhâlindeki eşğin, W, Penck tarafından iddia edildiği gibi, Haliç-Boğaziçi vadisini Marmara mailesinden ayıran bir sırt olmayıp, Karadeniz 'den gelen büyük su kütlelerinin taşıdığı sulp maddelerin, bir nehir deltasında olduğu şekilde, oluşun ağzında birikmesi ile

husule geldiğini ileri sürmüş, boğazda yapılan iskandillerin sert kayaya rastlamadığına işaret ederek, bugünkü deniz altı profilinin, sular tarafından açılmış oluğa tam olarak tekabül etmediğini ve bu oluğun şimdi, evvelkine nazaran, hacmi azalmış cereyanlar tarafından sürüklenemeyen enkaz ile örtülmüş bulunduğunu söylemiş, boğazın dar kısmında görülen göbek şeklindeki çukurları, cereyan sür'atinin nisbeten fazla olduğu yerlerde, teraküm maddelerinin az birikme sahaları olarak tefsir eylemiştir. Son yıllarda Sırrı F. Erinç (1939) tarafından yapılan bir araştırmada, İstanbul boğazının menşe'i meselesi, bütün bu yeni müşahedelerin ışığı altında tetkik edilmiş, boğazın umumiyetle birbirine müvâzî olan karşılıklı kıyıları boyunca görülen kıvrım ve dirseklerin vadi yamaçlarına âit şekillere tam uygunluğu neticesine varılmış, B. Darkot tarafından ortaya konduğu gibi, teraküm maddeleri altında az-çok örtülü olan boğaz vadisi tabanının Karadeniz medhâiinden Marmara çukuruna doğru meyilli olduğu ve binaenaleyh oluğun Karadeniz "den Marmara 'ya doğru akan bir vadi tarafından açıldığı kabul edilmiş, şimal medhâli civarında, karşılıklı kıyıları arasında müvâzîliğin zail olmasında, açık deniz dalgalarının sebep oldukları i'tikâl hâdisesinin rolü gösterilmiştir. Boğaz vadisinin yamaçları üzerinde görülen ve eski mecra parçalarına teka bül eden düzlükler (taraça) meyli de, akış cihetinin şimalden cenuba doğru olduğu fikrini te'yit etmektedir. Netice itibariyle, Boğaziçi vadisinin III. zaman sonundan itibaren teşekkül etmeğe başlayarak, şimdikine nazaran en az 100

m. daha alçakta bulunan bir deniz seviyesine göre kazıldığı ve IV. zaman ortalarına doğru, bu vadinin deniz istilâsına uğradığı anlaşıl maktadır. (BESJM DARKOT.)

TARİHTE BOĞAZIÇI

Boğaziçi 'nin çok eskiden beri fenikeliler ve hattâ kadîm yunanlılar tarafından »misafirperver" mânasına gelen kelimeler (msl. *euxinos*) ile isimlenen Karadeniz 'e bir mahreç olduğu malûmdu. Eski yunanlılar buraya, her hâlde boğazın nihâyetindeki sahillerde tesadüf olunan bazalt sütunları ve mağaralar sebebiyle, „birbiri ile vuruşan kayalar" mânasına, Symple-gades demişler ve boğazdan ilk mitoloji kahramanlarından Herakles (Herkül) 'in, sonra Iason 'un riyasetinde, Kafkasya 'ya altın yapağı (*kol-chis*, „sırma tüylü keçi postu") aramağa giden argonotların geçtiğini hikâye etmişlerdir. Boğaziçi kıyılarında, gerek bunlara gerek daha sonraki bizanslılara âit, bir çok hâtıralar mevcuttur. Boğaziçi hakkında eski çağlara âit oldukça tafsilâtlı malûmat Herodot, Polybios, Strabon, Pli-nius, Arrian, Philostratos v.s. 'de bulunduğu gibi, bizanslı Dionysios 'un 196 'dan evvel yazdığı ayrıca bir eser de vardır ki, muahharen C. Wes-cher tarafından, yeni bir yazması bulunan yunanca orijinal metni ile beraber, neşredilmiş olan bu eser (*Dion. Byz. de Bosp. navigatione quae süper sunt*, Paris, 1874), evvelce uzun müddet P. Gillius un lâtinçe nüshası ile bilinmekte idi (*De Bosporo Thracico libri*, I—III, Lyon, 1561). Türkler ise, daha İstanbul 'un fethinden önce, Boğaziçi ile alâkalanmışlar ve buranın askerî ehemmiyetini düşünerek, tahkimat yapmakla işe başlamışlardır. Fakat İstanbul alındıktan ve

6;* BOĞAZIÇI.

bilhassa Karadeniz bir türk iç denizi hâline getirildikten sonra, boğazın müdafaa bakımından ehemmiyeti ikinci plâna düşmüş, zaman zaman bu hususta da tedbirler alınmakla beraber, son yıllara kadar, Boğaziçi türk İstanbul hayatında, hem muhtelif ümran hareketlerine bir zemin, hem de bir eğlence yeri, şiir, musiki ve edebiyat mevzuu olarak kalmıştır.

Boğaziçi muhtelif devirlerde muhtelif safhalar ve değişiklikler geçirdi. Tabîi güzellikleri, mimarisi, nakil vasıtaları ve Boğaziçi 'nde geçirilen hayat tarzı bakımından, bu değişmeler ehemmiyetli oldu. Fatih devrindeki Boğaziçi ile XVII. ve XVIII. asırdaki Boğaziçi arasında, hissolunacak derecede, fark vardır. Türklerin eline geçtiği vakit, Boğaziçi 'nde ihtişam ve azametten büyük bir eser yoktu. Bu tarihten itibaren her iki sahil de, zanuaı-zaman ve yer-yer kurulan köyler, yapılan kasırlar, köşkler, yalılar, bahçeler, cami ve çeşmeler ile gittikçe kalabalıklaştı ve güzelleşti ki, bu 5 asırlık türk hüviyet ve damgasını bugünkü hâlinde görmek ve bulmak hâlâ mümkündür.

XVII. asırdan itibaren hanedan, devlet ricali, daha fazla nisbette Boğaziçi 'ne yayıldılar ve onların yalıları (sahil haneler.), köşkerleri, hayır müesseseleri ile bu güzel dünya parçası mâmur oldu. Boğaziçi 'nin tarihî gelişmesini iyice takip edebilmek için, Rumeli kıyısının başladığı yerden, yâni Tophane'den, diğer ucuna, Anadolu kıyısı nihâyetindeki Kuzguncuk'a kadar topografyası, tarih nokta-i nazarından, sırası ile aşağıda zikrolunmuştur.

T o p h a n e . Boğaziçi 'nin Rumeli kıyısı, Byzantion [bk. İstanbul] 'un bir mahallesi ve Galata 'nin şark cihetini teşkil eden, Sykai (Karaköy) 'dan sonra Megaralı Schoiniklos ve Amphiaras 'a âit mâbed ve

yine Artemis Phosphoros mukaddes mahallinin bulunduğu Bolos („kale içi") 'u takip ederek, Metöpon (Tophane) 'a gelir. Bos-porios Akra (Sarayburnu) *nın karşısında bulunan ve o zamanlarda ağaçlık olan bu civarda bir Apollon mabedi vardı.

Tophane, Galata [b. bk.] 'dan itibaren, Fındıklı 'ya kadar sahilde olan mahalleleri içine alır. Burası bol ağaçlık bir yer olduğu için, her devirde, rengîn bir mahal olarak, tasvir edilmiştir. Şehre yakın olması dolayısıyla, Fındıklı ile birlikte, eskiden en evvel inkişaf eden ve bilhassa devlet ricalinin rağbet ve ikamet ettikleri bir semt idi. Evliya Çelebi 'nin baştan başa bağ ve bahçeli saray ve yalılarla dolu otuza yakın mahalleden mürekkep olduğunu söylediği Tophane 'de, onun zamanında, başta Sadrttdin-zâde. Melek Ahmed Paşa ve Ebû S»id yalıları olduğu hâlde, bir çok yalılar, tekkeler ve mesireler vardı. Buranın mülkiye âıairi, Galata

mollasının nâiblerinden biri, askerî kumandanı topçubaşı ve zabıta âmiri (leb-i derya hâkimi) de bostancıbaşı idi. Burası ismini, belki fetihten evvel burada bulunmuş olup da, Fatih tarafından kurulup, Kanunî tarafından inkişaf ettirilen tophaneden almıştır. Bu tophane sonradan zaman-zaman tamir ettirilerek (1155'te tamirine âit bir vesika için bk. Ahmed Refik, *XII. asırda istanbul hayatı*, s. 157), Selim III.

zamanında, bütün müştemilâtı ile birlikte, yeniden inşa edilmiştir. Padişahlar ve sadrâzamlar bâzan tophaneye gelir, topların kalıplara dökülmesinde bulunurlardı (bk. Vâsıf, *Tarih*, Bulak, 1246, I, 2i, 45). Tophane ocağı mescidi Kanunî tarafından inşa ettirildi. Fakat Mustafa III. devrindeki büyük Tophane yangınından (1761) sonra, yeniden inşa edilmiştir. Asıl Tophane camii

kapudan Kılıç Ali Paşa 'nin 1580 'de mimar Sinan 'a Ayasofya tarzında, şadırvan, musluklar, sebil (krş. İzzet Kumbaracılar, *istanbul sebilleri*, 1941 s. 8), mektep, medrese ve hamam ile birlikte bina ettirdiği büyük camidir. Bu camiin sebili karşısında Siyavuş Paşa bir çeşme yaptırdığı (1632) gibi, Murad IV. 'in silâhdarlığından sancak beyliğine çıkan Mustafa Paşa da bir çeşme ve sebil yaptırmıştır (1636). Daha sonra Ahmed III. tarafından Tophane 'ye Bahçeköyü 'nden su getirilince (1142), Tophane iskelesi sokağı karşısında, dört cepheli muazzam bir çeşme binaya başlanmış (1143) ve Mahmud I. tarafından ikmâl edilmiştir (1145). Tophane'de top arabacıları kışlası yanındaki, Abdülmecid ve Abdülaziz devrinde her sene kadir alayının yapıldığı Nus-ratiye camii (Mahmud II. tarafından vak'a-i hay-riyeden sonra ve onun hâtırasına izafeten yapılmıştır ; camiin yanındaki Nüs-ratiye sebili de, Mehmed Emin Ağa 'nin mimar başlığı zamanında Mahmud II. tarafından 1825 'te yaptırılmıştı) ile Tophane 'nin şimâl-i garbisindeki Cihangir camii kayde değer ehemmiyetli camilerdir. 1559 'da şehzade Cihangir nâmına babası Kanunî tarafından yaptırılan bu eâmi 1132, 1136 ve 1238 yangınlarında üç defa yanmış, fakat 1239 (1823/1824) 'da sadrâzam Silâhdar Ali Paşa tarafından tamir ettirilmiş ve 1307 'de tekrar bugünkü şeklinde inşa edilmiştir.

Salıpazarı ve Fındıklı . Daha ileride sahilde bir Ajax mabedi bulunduğu için, Salıpazarı civarına Aiantêon, Salıpazarı câmiinin bulunduğu uca ise, Palinormikon burnu deniyordu. Bunun yakınında Ptolemaios II. Philadel-phos mabedi vardı. Fındıklı Tophane 'nin devamı olup, ikisinin arasında Salıpazarı bir hudut itibar olunur.

SahrPazarı, sonradan Tophane 'de kurulmakta
! olan sah pazarınının vaktiyle burada kurulması
BOĞAZIÇI. 673

sebebiyle bu adı almıştı. Burada son zamanlara kadar bir iskele vardı (Salı-Pazarı iskelesi) ve İlyas-Çeiebi, Cihangir, Alçak-Dam ve Dere-Içi mahalleleri Salıpazarı semtinden sayılırdı. Burada eskiden oldukça meşhur bir liman (Çi-vici-Limanı) ile pazar yeri, Fındıklı 'nın aslen bir ticaret merkezi olduğu kanaatini kuvvetlendirmektedir. Buradaki derede fındık ağaçlarının bolluğu sebebiyle, bu semtin böyle bir isim almış olması muhtemeldir (Hammer 'e göre, buradaki bir tüccar misafirhanesi *fon-daco* 'dan gelmektedir). Sonradan, istanbul 'a yakınlığı doîayısıyle, padişahların ve devlet ricalinin rağbet ettikleri bir yer oldu. Bunlardan bir çoğu cami, mektep, çeşme ve hamam gibi, eserler bırakmışlardır. Mahmud Çavuş adında birinin çemenlik namazgahtan tahvil ettirdiği Çivici-Limanı mescidi ile derya beylerinden Süheylî Bey 'in yaptırdığı Salıpazarı camiinden sonra, en mühim tesisler yine derya beylerinden Arab Ahmed Paşa 'nın zevcesi Peri-zâd tarafından bahçesine bina ettirilen Hatuniye mescidi, çeşme (1575) ve tekke ile Mehmed Vusûlî Efendi (Anadolu kazaskeri; Molla Çelebi, Mîrim-Kösesi ve Hubbâ-Mollası isimleri ile de mâruftur; ölm. 1590) tarafında inşa ve sonra buna vakfindan bir mektep ve hamam da ilâve edilen Fındıklı camii bulunmaktadır (1748 'de Küçük Çelebi-zâde Asım Efendi 'nin İstanbul kadılığı zamanında, bu camiye müstakil vakıf tâyin edilmiş ve büyük yangından sonra tamir olunmuştur). Bu caminin önüne Koca Yusuf Paşa bir sebil yaptırmıştır (1787). Hatuniye tekkesinin yanına sadrâzam Bıyıklı Ali Paşa (ölm. 1169 = 1755/1756), bir

mektepe ile bir çeşme yaptırdı. Yine bunun bitişinde aslen sultan sarayı olan büyük sâhilhâne ise, Arab Ahmed Paşa, Meş-'aleci İbrahim Paşa ve oğlu müderrislerden Mehmed Esad Efendi, bilâhare, Esmâ Sultan kethüdası Ömer Ağa ve Husrev Mehmed Paşa gibi kimselerin ellerinde bulunduktan sonra (burada 1002 = 1593/1549 tarihinde İngiliz elçisi de oturmuştu ; krş. Ahmed Refik, *XII. asırda İstanbul hayatı*, s. 15), 1238 (1822/1823) yangınında tekke ile birlikte yanmış; bu tekke Husrev Mehmed Paşa tarafında yeniden yaptırılmıştır.

Bu semtin uzun müddet, bilhassa ilmiye ricaline merkez olduğu anlaşılmaktadır. Bursa kadılığından mâzûl Abdullah Efendi (ölm. 1689) 'nin yaptırdığı Pişmaniye camii, İstanbul kadılığından mâzûl Kutb İbrahim Efendi (ölm. 1073 = 1667/1668) 'nin aynı adı taşıyan mahalledeki Kadı mescidi, Seyid Yahya Efendi 'nin, kendi mahallesinde, bina ettirdiği Emîr-îmam mescidi, şeyhülislâm Feyzulah Efendi (ölm. 1698) 'nin buradaki yalısı bunu göstermektedir.

Fındıklı, XVIII, asır başında Damad İbrahim İslâm Ansiklopedisi ~

Paşa tarafından, Salıpazarı 'nda evvelce Kara İbrahim Paşa yeğeni Osman Bey 'den devlete intikal eden yerde, Salıpazarı 'ndan ve Gümrükçü Hüseyin Paşa yalısından yer alınarak, Emnâbâd adı ile bir sâhilsaray inşasından sonra (1137=1724/1725), daha çok parladı (bk. Çelebizâde, s. 347). İbrahim Paşa 'nın zevcesi Fatma Sultan 'a temlik ettirdiği bu yalının yerinde bilâhare yine sultan sarayları, msl. Mahmud II. 'un hemşiresi Adile Sultan ile Cemile Sultan yalıları, kurulmuştur ki, Cemile Sultan yalısı, Çırağan yangınından sonra, 1325 (1909) 'te, meelis-i meb'usana tahsis edilmiş ve bugün bu iki

binada Güzel san'atlar akademisi ile şimdilik Edebiyat fakültesi bulunmaktadır. Vaktiyle bir çok rical yetiştirmiş olan Fey-ziye mektebi de Salıpazarı 'nda idi. K a b a t a ş . Fındıklı ve Kabataş 'in sakinleri olan yunanlılara, Romanus Lecapenus tarafından, boğazda, şimâllilerin gemilerine karşı kazanılan zaferin hâtırası olmak üzere, Kabataş 'ta dikilen ve Diplokionion („çift sütun") denilen taş a izafetle, Diplokionites (Dethier, *Le Bosphore et Constantinople*, Viyana, 1873, s. 59 v.dd.) deniliyordu ki, bu halk bilâhare bu sahilleri terkede-rek, Beşiktaş 'a nakletmişler ve hattâ bu taşlar da buldukları yerden sonraları, Barbaros 'un mezarı için, buraya getirilmişti. Gillius devrinde Beşiktaş'ın yunanca adı olan Diplokion (Hammer, *Constaniinopolis and der Bosporos*, II, Post, 1822, s. 185 v.dd.) bundan gelmiş olacaktır. Kabataş ve Beşiktaş mevkileri ve isimleri, Dionysios 'un Boğaziçi hakkında verdiği malûmat arasında bahsettiği Petra Thermastis îe münasebetdar olmakla beraber (Hammer, *aun. esr.*), Gillius, Thermastis 'in Kabataş olduğunu tesbit ve bu taşın denize atılmış olmayıp, bu isim altında orada bulunduğuna işaret etmiştir. Bu Petra Thermastis 'in açık limanı vaktiyle Pentekontorikon („50 kürekli gemi limanı" ; bugünkü Dolmabahçe) tesmiye edilmişti. Çünkü Girit 'e gitmekte olan iskit Taurus 'un 50 kürekli gemisi burada demir atmıştı. Bu sahil eski çağlardan beri dolmakta ve şeklini değiştirmektedir. Kabataş, Fındıklı ile Dolmabahçe arasındaki mahallelerden teşekkül eder. Bu semt, adını Köse Kethüda lâkabı ile mâruf Mustafa Necib Çelebi (ölm. 1239 = 1823/1824)'nin bu civardaki sâhilhânesini tamir ettirdiği sırada tesadüf edip de etrafını yontturarak iskele hâline koyduğu bir taştan (her hâlde Petra

Thermastis) almıştır. Bu iskele uzun müddet Kara-Bâlî iskelesi adını taşımıştır. Eskiden Fındıklı 'ya dâhil olan Kabataş, bağlık bahçelik (bilhassa Kara-Bâlî bahçeleri) idi ve burada bir takım bağ, odaları bulunuyordu.

Sonradan

43

hi BOĞAZIÇI.

Elmas Mehmed Paşa mensuplarından bir kadın bir mescid (Bağ-Odaları mescidi, 1117 = 1705/ 1706), nişancılık payesi ile mütekait Avni Ömeî Efendi, kendi mahallesinde, bir cami (Kabataş camii) ve Hekim-oğlu Ali Paşa ise, büyük bir çeşme (1145)

yaptırmışlardır.

Dolmabahçe, Kara-Bâlî bahçeleri (Ka-raabalı Mehmed Baba) ile Beşiktaş bahçesi arasındaki kısım olup, 1614 'te, Halil Paşa 'nın ikinci kapudanlığı esnasında gösterdiği lüzum üzerine, Ahmed I. 'in bir emri ile doldurularak, bu isim verilmiş ve padişah bahçeleri me-yanına idhâl edilmiştir. Evliya Çelebi 'ye göre, bu doldurma işine Osman II. zamanında devam edilmiş, bir çok kayık ve mavnalar ile taşlar naklolunup, 400 arşın büyüklüğünde, cirit oyununa müsait bir meydan hâline getirilmiştir. 1719 'da Dolmabahçe 'nin harap bir hâle gelen kapı ve duvarları ile içindeki binalar tamir ile Beşiktaş sarayına ilhak edildi ve aralarında mevcut Arab-Iskelesi kaldırılarak, buradan gelip-giden Fındıklı ahalisine Dolmabahçe 'den geçmek müsaadesi verildi. Selim II. devrinden beri burada mevcut köşk, Abdülhamid I. zamanında, İran tarzında, zeminden itibaren güzel çiniler ile süslenmek suretiyle, .san'atkârâne bir şekilde, yeniden yapıldı. Beşiktaş sâhilsarayını mimar Melling 'e yaptıran Selim III. 'in bu kasra da geldiği olurdu (Mehmed Ziya, *İstanbul ve Boğaziçi*,

İstanbul, 1928, II, 243). Bunun yerine, Mahmud II. tarafından, bir saray yaptırılmış ve 1853/1854'te bu saray Abdülmecid tarafından yıktırılarak, yerine bugünkü Dolmabahçe sarayı inşa edilmiştir. Daha önce 1748 'de Dolmabahçe arkasındaki tepelerde, serviler arasında bir köşk (buna Kaşr-i Cihannümâ, Sâyebâ-n-ı Hümâyûn ve Bayıldım köşkü derler idi) yaptırılmıştı. Abdülhamid I. Dolmabahçe iskelesi ile kayıkhaneler tesis etti ve zevcelerinden Humâşâh Kadın da bahçe köşesindeki çeşmeyi yaptırdı. Burada evvelce bulunan Çakır-Dede mescidi 1121'de tersane emini Hüseyin Efendi tarafından, yeniden yaptırılarak, camiye tahvil ve bunun karşısında da 1270 *te Bezm-i Âlem Vâlde Sultan tarafından, büyük bir cami inşasına başlanmış ve Abdülmecid tarafından tamamlanmıştır. Cami karşısında sipâhiyân ağalığından mâzûl Hacı Mehmed Emin Ağa 'nın yaptırdığı (1153) İstanbul 'un en güzel sebillerinden biri vardır. Selim III. zamanında Dolmabahçe'de bir tüfekhâne-i âmire yaptırılmıştır ki, Mahmud II. devrinde tamir edilmişti. Bunun yerine daha sonraları ıstabl-i âmire inşa olundu.

B e ş i k t a ş , tabiî güzelliği dolayısıyla, çok eski zamanlardan beri, hususî bir ehemmiyet kazanmıştır. Evvelce Iasonion tesmiye edilen bu yer, sonradan Sergion adını almış ve bizanslılar zamanında ise, Antakya 'o aynı adı taşıyan meşhur güzel mevkiine benzetilerek, Daphne namı altında, büyük bir şöhret kazanmıştı. Sonradan da Diplokion adı ile tanındı. Alexis Komnen tahtından indirdiği kardeşi Isaak '1, gözlerini kör ettirerek, burada ikamete mecbur ettiği gibi, XIII. asır başında, haçlı seferleri esnasında ve Dandolo 'nun kumandası altında, Venedik kuvvetlerinin bir kısmı da yine burada karaya çıkmış ve

İstanbul 'u muhasaraya girişmişti. Beşiktaş ile Ortaköy arasında, Gillius 'a göre, Barbaros 'un türbesinden 600 adım uzakta, şimdiki Çırağan sarayı civarındaki ağaçlı yamaçlara, Dionysios (Rhodiön Periboloi) adını vermektedir ve Gillius zamanında bile burası Rhodakinion tesmiye olunmakta idi.

İstanbul 'un fethinden itibaren, osmanlı donanması, sefere çıkacağı vakit, kapudan paşanın emri altında, Dolmabahçe ve Beşiktaş önlerinden toplu olarak hareket ederdi (Vâsıf, *Tarih*, Bulak, 1246, I, 49). Bu sebep ile kapudan paşa yalısı Beşiktaş 'ta bulunurdu ki, Bayezid II. devrinde bu yalı (sonradan Cağal-oğlu yalısı), bilâhare padişahlara intikal ederek, güzelliği ve padişahların başlıca vakit geçirdikleri yer olması ile şöhret alan ve yerinde muhtelif tarihlerde çok güzel köşk ve yalılar inşa edilen, Beşiktaş bahçesi idi. Sinan Paşa camii, Barbaros Hayreddin Paşa (ölm. 1546) medresesi, türbesi, Beşiktaş '1 süsleyen bu devir eserlerindedir. Beşiktaş 'm adı da *Hadikat al-cavâmi'* (II, 94) müellifine göre, Barbaros 'un burada sahilde gemileri bağlamak üzere, 5 taş direk vaz'etmesi ile alâkadardır. Mamafih bu ismin içi insan şeklinde oyuk bir taşın burada bulunmasından dolayı yayıldığını ve bu taşın bilâhare bir çeşmeye konulduğunu kabul edenler olduğu gibi, Petra Thermastis veya Gillius 'a göre, Barbaros 'un türbesine konan Diploki-onion sütunları ile ilgili bulanlar (Hammer, *göst. yer.*; Dethier, *Le Bospore et Constanti-nople*, Viyana, 1873, s. 59 v.dd.) ve bu sütunlara, beşiğe benzediği için, Kounella denildiği ve bu ismin onun bulunduğu semte teşmil edilip, türklerce de tercüme olunduğunu ileri sürenler de vardır (Celâl Esad, *Eski İstanbul*, İstanbul, 1328, s. 75). Beşiktaş 'ta Yahya Efendi mesiresi meşhurdur ;

Kanunî 'nin sût kardeşi olan bu zat, Âli 'ye göre, gördüğü bir rüya üzerine, Beşiktaş semtinde „temekkün kılmış" ve burada „mescit, medaris, hankah ve hamam inşa" ettirmiş ve buraya „Hızırhk" adını vermiştir ki, tekkesi ve türbesi son zamanlara kadar her kesin, bilhassa Abdülhamid II 'e gelinceye kadar saray ve devlet ricalinin ziyaret ettiği bir yer

BOĞAZIÇI. 675

idi (*Kunh al-ahhâr*, basılmamış kısımlar, Üniversite kütüp., nr. 5959, var. 448). Beşiktaş 'm yüksek bir tepesinde, evvelce Selçuk Sultan tarafından bina olunup, bilâhare Mehmed IV. 'in darüssaade ağası Abbas Ağa tarafından tamir edilerek, Abbas Ağa camii adını alan bir cami vardır. Beşiktaş sâhilsarayında doğan ve burayı çok seven Ahmed I., bunun yerine güzel bir köşk yaptırmıştı (Murad IV. 'in huzurunda şâir Nefî 'nin bir hicviyesini okuması ve tev-bihe mâruz kalması hâdisesi bu sarayda cereyan etmiştir; Naimâ, III, 43). Mehmed IV. 1678'de Kara İbrahim Paşa'yı bina nâzın tâyin ve 625.000 akçe sarfederek, arkasındaki yoldan ve saraya mülhak bostandan bir mik-dar yer almak suretiyle, burada „bir saray-ı dilkuşâ ve has oda önünde dahi leb-i deryada mücevvef ve sengîn kemerler üzerinde fevkani bir kasr-ı zîbâ" bina ettirdi (Silâhdar, *Tarih*, İstanbul, 1928,1, 732). Devrinde Boğaziçi 'nin en şa'şaalı bir safhasını açan, has bahçeleri ve kasr-ı hümayunları büyük bir gayret ve zevkle imar ve tezyin ettiren Mahmud I. burada da 22 sütunlu bir „Kasr-ı dilârâ" (1747 ; İzzî, *Tarih*, var. 122 v.d.) yaptırdı. Selim III. yaz mevsimlerini, kendisinin de bir çok tesisler ve ilâveler yaptırdığı, bu sâhilsarayda geçirirdi. Mahmud II. devrinde, bâzı tâdiller gördükten ve yeni binalar ilâve edildikten sonra, Dolmabahçe sarayının inşası ile,

Beşiktaş bahçesi ve Beşiktaş sâhilsarayı tarihe karıştı (bk. Naimâ, II, 107 ; Râşid, I, 245 ; III, 284 ; VI, 267; îzzî, var. 122). Bundan başka Beşiktaş 'ta bir de Çırağan-Sarayı vardı. Burası evvelce Kazancı-oğlu bahçesi iken, sonra has bahçeler arasına girmiş ve Murad IV. tarafından hemşiresi ve Melek Ahmed Paşa zevcesi Kaya Sultan 'a hediye edilmişti. İçinde çırağan şenlikleri yapıldığından, Çırağan yahsı denen bn yalı, Damad İbrahim Paşa tarafından, zevcesi Fatma Sultan 'a tahsis olunmak üzere, yaptırılmıştır. Ahmed III. burada haftalarca kalır ve çırağan eğlenceleri tertip ettirirdi (Raşid, V, 205 ; VI, 29, 284). Babası Ahmed III. 'in hal'inden sonra, Fatma Sultan, vefatına kadar, burada yaşamıştır. Selim III. burayı 1218 (1803/1804) 'de yeniden yaptırmış ve daha sonra, Mahmud II. tarafından, klâsik bir cephe ile ve çok zarif bir şekilde yenilenerek, kendisi bu sarayda hayli zaman ikamet etmiştir. Abdül-mecid de burada bir müddet kaldı, fakat Dolmabahçe sarayı yapıldıktan sonra, burasını yeniden inşa ettirmek maksadı ile, 1276 (1859/ 1860) 'da yıktırmış ise de, yeni bir saray inşasına muvaffak olamamıştır. Abdülaziz, cülusunun ilk senelerinde, Çırağan sarayını tekrar yaptıрмаğa muvaffak oldu ise de, az bir müddet ikamet ederek, yine Dolmabahçe 'de oturmağı tercih etmiştir. Murad V., hal'inden sonra, ölünceye kadar burada mahbus kaldı. Daha sonra meclis-i mebusana tahsis edilen bu bina 1909 'da kalorifer dâiresinden çıkan bir yangında yandı. Çırağan sarayının karşısında, Yıldız sarayının caddeye açılan kapısının dışında, Mecidiye camii (1843) bulunduğu gibi, Yıldız sarayının [tafsilât için bk. mad. YILDIZ] önünde de Abdülhamid II. tarafından yaptırılan Ha-midiye camii

(1308 = 1890/1891) vardır. Beşiktaş 'm arkasında, şirin bir vadi olup, padişahların sık-sık gittiği ve bir zamanlar mesire olmak itibariyle de çok rağbet ettiği Ihlamur 'da Ihlamur kasrı vardır ki, bulunduğu yer Hacı Hüseyin bağı ismi ile de mâruftur.

Beşiktaş'ın Maçka, Haseki-Tarlası, Yeni-Ma-halle ve Kılıç-Ali gibi, bir çok mahalleleri vardı. Evliya Çelebi (I, 448) 'ye göre, halkının çoğu Anadolu 'dan gelme idi ve ekserisi âyân ve kibar olup, zevk ehli idi. Hâkimi, Galata mollasının naibi idi. Sinan Paşa câmiinin bir köşesinde mahkeme-i şer'iyeye bulunmakta idi. Muh-tesibi, subaşı, bostancı-başı ve Beşiktaş bahçesi ustası bütün işleri görürlerdi. Hayreddin (Barbaros) iskelesi, Rumeli 'den Anadolu 'ya veya Anadolu 'dan Rumeli 'ye sevkolunacak askerin geçeceği bir yer olmak itibariyle, çok mühimdi ve iskele başında yolculara mahsus meşhur bir han bulunmakta idi. İskele ile Dolmabahçe sarayının mutbak dâiresi arasındaki sahil kısmına ve kapısında çifte 3 yazılı bir levha asılı bulunan bir sarayın mevcudiyetinden dolayı, Çifte-Vavlar denilmekte idi. Burada bir çok cami, tekke, ziyaretgâh, çeşme ve hamam mevcuttu. Camilerinin adedi 20 olup, 15 'i mahalleli cami idi. Bunlar arasında kazasker Vişne-zâde Mehmed îzzetî Efendi 'nin yaptırdığı mescid, Çanakçı-Limanı mescidi, Kılıç-Ali-Paşa iskelesi mescidi, Deli-Birader şöhreti ile tanınmış Gazali Mehmed Efendi 'nin inşa ettirdiği mescid ile, aslen Beşiktaş 'ta Çırağan sarayına bitişik iken, bir aralık Maçka 'ya nakledilip, sonra yine bu sarayın arsasına getirilen ve sadrâzam Ohrili Hüseyin Paşa (ölm. 1622) tarafından kurulan Beşiktaş mevlevihânesi ve mescidi bulunmaktadır (*İjadilfat al-cavâmf*, II, 98 v.dd.; Evliya Çelebi, *agn. esr.*, v.b.). Fâtih asrı

ricalinden ve Fâtih 'in tuzcu-başısı Tuz-Baba ve ekmekçi-başı mescidini kuran, Fatih 'in ekmekçi-başısı, Ali Ağa Beşiktaş 'ta medfûndur. Bektaşîlerden Kara-Abalı Mehmed Baba, Kanunî Süleyman 'a rica ederek, Beşiktaş 'taki Süleymaniye tamimi yaptırmış ve Süleymaniye mahallesini ve aşağı-sımdaki Kara-Bâlî bahçelerini tesis etmiştir.

O r t a k ö y. Oradan geçen bir derenin vadisine, eskiden, Archias 'a nisbetle, Archeion (sonradan St. Phokas) denilmiştir. Defterdar burî76

BOĞAZIÇI.

nu, argonotlara Karadeniz boğazından yolu gösterdiği rivayet ve bazılarınca Nereus, diğerle-rince Phokys yahut Proteus diye kabul edilen adamı, nisbetle, Senex marinus („ihtiyar gemici") tesmiye edilirdi. Diğer taraftan Kleidion („kilit") da denirdi. Bundan sonra Dionysios 'un tasvirine göre, Parabolos ve kamışının çokluğundan dolayı, Kalamos ve Bythias denilen mevkiler geliyordu. Mamafih Hammer 'e göre, Parabolos mevkii Anadolu kıyısında ve Kuleli civarındadır. Bythias ise, Kuruçeşme 'dedir.

Ortaköy, Kanunî Süleyman devrinde türk-lerin de buraya yerleşmesi ile inkişaf etti ve ismini bu esnada aldı. Bilhassa defterdar İbrahim Paşa, bugün de adına izafe edilen yerde (Defterdar-Burnu), bir cami yaptırdıktan sonra (bilâhare, bu köye yahudilerin ve Hıristiyanların fazla gelmesinden dolayı, cemaati azaldığından,

mahalleye rağbeti celbetmek için, Damad İbrahim Paşa kethüdası Mehmed Ağa tarafından yenilendi), bu sahil ve Ortaköy deresi, devlet ricalinin ve ileri gelenlerin rağbet ettiği bir semt hâline geldi. XVII. asır ortasında dere içinde bir islâm mahallesi,

sahilde âyân ve eşraf yalıları vardı. Bunlar arasında, Ortaköy camiini yaptıran Baltacı Mehmed Ağa (Paşa), Safiye Sultan, Ekmekçi-zâde Ahmed Paşa yalıları Evliya Çelebi 'de geçmektedir. Defterdar İbrahim Paşa camii yerine, Abdülmecid tarafından, bugünkü zarif ve narin minareli cami inşa edilmiştir (1271). Defterdar-Burnu câmiinin ittisâlindeki, evvelce defterdar İbrahim Paşa 'ya âit olup, sonra Meselâcı Hasan Paşa 'ya nisbetle mâruf bulunan ve Şehid Ali Paşa 'nın vefatından sonra mîrîye intikal eden sâhilsaray yerinde, sadrâzam Damad İbrahim Paşa, tersane emini Kibleli-zâde Mehmed Bey vasıtası ile, bir köşk (Nişatâbâd) yaptırdı (1725/1726; Çelebi-zâde, s. 384). Bu köşkü sonradan Selim III., hemşiresi Hatice Sultan 'a vermiş, o da, civarındaki Selim Paşa (Abdülhanîd I. ricalinden) 'nın yalısına da tasarruf ederek, burada ressam ve mimar Melling e gayet güzel bir saray yaptırmıştı. Bu yalı, bir aralık, meşhur hattat kazasker Mustafa Rakım Efendi 'ye intikal ettiği gibi, Abdülhamid II. devrinde de bunun yerinde ayrı ayrı iki yalı inşa edilerek, kızları Naime ile Zekiye Sultan 'a tahsis edildi (krş. Mehmed Ziya, *ayn. esr.*). Sahilde, Mimar Sinan yapısı olarak, Tekeli Mustafa Paşa ve Selim Paşa taraflarından yaptırılmış iki çeşme vardı. Ortaköy 'de evvelce Galata mollasının bir naibi, ayrıca su-başı ve yeniçeri yasakçısı bulunuyordu (Evliya Çelebi). XVIII. asırda, Boğaziçi 'nin Tophane, Beşiktaş, Ortaköy gibi semtlerinde de gayr-i türk unsurlar çoğalmasından dolayı, boş arsalara yahudi ve Hıristiyanların bina inşa etmelerine hiç bir suretle müsaade olunmaması 1171 (1757/1758) ve 1181 (1767/1868)'de emrolunmuştur (Ahmed Refik, *XII. asr-ı hicrîde İstanbul hayatı*, s. 213).

K u r u - Ç e Ő m e . Bundan sonra Defterdar-Burnu 'nu takip eden sahil ile Tezkireci Osman Efendi tarafından yaptırılan camiin yanında bulunup, yolu bozularak uzun müddet susuz kaldığından, Kuru-Çeşme tâbir edilen çeşmeye izafetle, adlanan köy vardır. Evliya Çelebi 'nin zikretmediğine bakılırsa, bu ismi bilâhare XVII. asır nihayetlerine doğru aldığı, ancak, bu çeşme Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa 'nın hemşiresi tarafından, yeniden yaptırıldıktan ve suyu getirildikten (1682) sonra da, bu ismin devam ettiği anlaşılmaktadır. Burada Damad İbrahim Paşa da bir çeşme yaptırmıştır (1-141). Havasının ve suyunun letafeti ile mâruf olan bu mahalde, eskiden beri bâzı ricalin yalıları ve köşkleri vardı. Bunlardan Tırnakçı yalısı denilmekle mâruf ve sadrâzam Kara Mustafa Paşa 'dan torunu kapudan Mustafa Paşa 'ya intikal eden yalının arkasındaki yüksek tepeye, padişaha burada bir ziyafet vermek niyeti ile, Damad İbrahim Paşa 'nın tavsiyesi üzerine, kısa bir müddet içinde bir köşk (Kasr-ı Süreyya) yaptırıldı (1726; Çelebi-zâde, s. 480). Kuruçeşme'ye daha sonra, sultanlara mahsus saraylar inşa ettirildi (1763'te Esmâ Sultan, 1838 'de Atiye Sultan için inşa ettirilen saraylar hakkında bk. Başvekâlet arşivi, Cevdet, Saray, nr. 1661; 2025, 5039).

Sahilden 150 m. açıktâ ve Ortaköy hududu cihetinde, sığ bir mahalde bir fener kayası olduğu gibi, iskele karşısında takriben 10.000 m². büyüklüğünde ve hâlen kömür deposu olarak kullanılan, eskiden bir ev ve bir bahçeyi hâvî olan bir adacık (Serkiz Bey adası) vardır. A r n a v u t - K ö y ü . Gerek Arnavutköyü (Anapulus), gerek Akmtı-Burnu (Hestiai) adlarını, buraların ilk sakinlerinden almışlardır (Plinius 'a atfen, Pauly-Wissowa). Anapulus 'ta, eski çağlarda, civardaki Medea

'nın defne ağacına izafeten, Laurus Medeae denilen bir adak yeri bulunuyordu ki, bilâhare büyük Konstantin tarafından,

Mikâil adına klişeye çevrilmiş ve Jus-tinianus tarafından, tecdit edilmiş ve buraya da, bu mâbedden dolayı, Vicus Michaelicus denilmiştir. Akıntı-Burnu 'ndaki kuvvetli akıntıya rumlar Mega rheuma demişlerdir ve buradaki eski adak yerine, Theodora namına bir kilise yapılmıştır. Bu köy Kuru-Çeşme 'yi takiben Akıntı-Burnu 'nun ilerisine kadar uzanan sahilde ve iç taraftaki vadide bulunan oldukça kalabalık bir köydür. Vaktiyle buraya yerleştirilen ar-navutlara izafeten bu adı almışsa da, sonradan daha ziyade burada rumlar ve yahudiler ikamet

BOĞAZIÇI. 677

etmiştir. Evliya Çelebi, 1000 kadar bağlı-bahçeli mâmur haneleri olduğunu söylediği bu mahallin hiç müslüman ahali bulunmadığını ve bunun için cami, medrese ve imaretin mevcut olmadığını bildirir.

Sonradan Selim III. tarafından h. 1219 'da çok san'atkârane bir çeşme, Mahmud II. tarafından da h. 1248'de, Tevfikiye namı ile, bir cami yaptırıldı. Eski zamanlarda Akıntı-Burnu 'ndan kayıkçılar yedekler ile geçerler ve bâzan fena havalarda, akıntı tehlikeli bir hâl aldığı zamanlarda, yolcular burada kayıktan inerek, boğazın öte taraflarına at ile veya yayan giderlerdi.

Arnavut-Köyü 'nde bir de Sarraf-Burnu denen daha az sivri bir burun vardır. Her ikisi arasında küçük bir koy bulunur. Arnavut Köyü 'nün çileği meşhurdur.

B e b e k . Akıntı-Burnu 'nun şimâlindeki koy, yolcuların karaya çıkmasını kolaylaştırmak maksadı ile, sahil boyunca inşa edilen kademeleri dolayısıyla, Heiai ve diğer rumca adı ile, Echele tesmiye olunuyordu.

Burada vaktiyle balıkçıların ve avcılarının hâmisî Artemis (Dia-na) adak yeri vardı. Arnavut-Köyü ile Rumeli-Hisarı arasındaki koyun sahilinden ibaret olan bu köyün şimal kısmına — Küçük-Bebek, cenupta kısmen poyraza mâruz tarafına — Büyük-Be-bek denilir. Bu koy, manzarası güzel, sakın ve mahfuz bir koydur. Adını Fâtih 'in buraya tâyin ettiği ve lâkabı Bebek olan bölük-başından alan bu semtte, ona mahsus bulunup, sonradan „Bahçe-i Bebek Çelebi" namı ile has bahçeler arasına katılan ve içerisinde Selim I. 'in bir kasrını ihtiva eden bahçe, uzun zamanlar bakımsız kalmış, köşk de harap olmuştur. Diğer taraftan bu civar, İstanbul 'da dahilî vaziyetin karışık olduğu devirlerde, msl. XVIII. asır başlarında, ayak takımına melce' olmuştur. XVII. asır ortalarında, bu bahçenin ilerisinde yeniçeri ağası Hasan Halife ve daha ileride, bir kaç defa kapudan-ı deryalık yapmış ve Girit 'in fethinde büyük hizmette bulunmuş Deli Hüseyin Paşa (ölm. 1071 = 1660/1661) birer bağ vücuda getirmişlerdi. Naimâ (III, 100) "nın, Hasan Halife 'nin, Bebek bahçesini temellük etmek suretiyle vücuda getirdiğini ve o vaktin ricali arasında çok meşhur olduğunu söylediği, fakat, XV. ve XVI. asırlardaki Bebek bahçesinin hudutlarını tesbit edemediğimize göre, her hâlde ondan daha ötede bulunduğu muhakkak olan (bk. Evliya Çelebi, *göst. yer.* • Çe-Iebi-zâde, s. 376) Hasan Halife bağı, sahibinin 1041 (1631/1632) 'de yeniçeriler tarafından katledilmesinden sonra, mîrîye alınmış ve has bahçeler arasına girmişti. Boğaziçi'nin yer-yer imâr edildiği, köşkler ve yalılar ile süslendiği bir devirde, burasının bakımsız hâli nazar-ı dikkati çekmiş, aşağısında ve yukarısdaki köyler gibi, mâmur bir hâle getirilmesi düşünülmüş, bu

maksatla, Bebek bahçesine sahilde (Hammer 'e göre, eski Diana Dyctynna mabedi yerinde veya yakınında) güzel bir köşk yapıldığı gibi, ayrıca bir cami (Bebek Çelebi camii ; 1912 'de evkaf nezareti tarafından, mimar Kemâl Bey 'e tamir ettirilmiştir) ile kâfi derecede dükkân inşa edilmiş, „kayalar ve Hasan Halife yalısına varıncaya kadar, sahil ve cebel tarafları rağbet edenlere taraf-ı mîrîden bey' ve temlik" olunarak, bir kaç ay içinde burada güzel bir köy kurulmuştur (h. 1138; Çelebi-zâde, *ayn. esr.*). O vakit bu köşke verilen Humayun-âbâd ismi bu semte alem oldu. Bu kasrı asrın sonlarına doğru yeniden inşa ettiren kapudan-ı derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa 'dır. Abdülhamid I. aradasırada buraya gelirdi. Kapudan paşa bu köşkü padişaha takdim ettikten sonra, vaktin reisülküttâbı ve ecnebi sefirleri zaman-zaman, bilhassa yaz mevsiminde, burada toplanarak, müzakereler yaparlardı. Bâzı ecnebi muharrirlerin buna „konferans köşkü" demesi bundandır (Andreossy, M., *Constantinople et le Bos-phore de Thrace*, Paris, 1828, s. 362 ; Edmon-do de Amicis, *Constantinople*, Paris, 1878, s. 181 v.d.). Selim III. bu kasrı yeniden inşa ve tezyin ettirdi; onun zamanında köşte kardeşi Beyhan Sultan oturuyordu (Hammer, *ayn. esr.*; Başvekâlet arşivi, Cevdet, saray, nr. 5805). Bu kasr, 1846'ta, Abdülmecid tarafından, yıktırılıncaya kadar, Humayun-âbâd adını muhafaza etti. Bundan sonra yeniden yaptırıldı ise de, bu isim unutuldu ; Bebek kasrı, Bebek köşkü diye tanındı. XIX. asır başında, şeyhülislâm, kahya-bey v.s. gibi, bir çok devlet ricalinin burada köşk ve sâhilhâneleri vardı. Bu meyanda Ab-dülhak Molla 'nın, teşrifatçı İbrahim Paşa 'nın babası bebekli Sâib Bey 'in, sonra Rauf Paşa 'ya, Emin Alî Paşa 'ya ve nihayet hidiv

İsmail Paşa 'ya intikal eden Dürrî-zâde Arif Efendi 'nin yalıları burada idi. Mısırlı Halim Paşa yalısı büyük Bebek te bulunuyordu. Küçük Bebek 'te de sadrâzam mütercim Rüştü Paşa 'nın yalısı vardı; bu yalı sonradan Cevdet Paşa 'ya intikal etti. Bu yah'.ar ile köşklerin bulunduğu arazinin bir kısmı Robert College arazisine dâhildir. Yine Selim III. devrinde Bebek 'te, donanma için, bir kaç depo vardı.

Kayalar tarafında Mehmed IV. devrinde nişancı olan Ahmed Efendi (Paşa ; ölm. 1662) tarafından yaptırılan Kayalar-mescidi vardı ve bunun altından bir ayazma geçerek, kayalardan inerdi. Yakınında ve deniz kıyısında olan çeşme (1177 h.) Tavukçu Reis adı ile mâruf re-isülküttab Mustafa Efendi 'nin hayratından idi (bu çeşme 1332 'de yol tesviyesinde yıktırıl678 BOGAZİÇİ.

mıştır). Bu reisülküttâbın geniş bir bahçesi bulunan buradaki yalısı devrin devlet ricalinin ve hattâ Avrupa elçilerinin sık-sık ziyaret ederek müzakereler yaptıkları bir yerdi. Yine mescidin civarında, Bayramiye tarikatinden Pîr Ali Aksarayî'nin oğlu olup, 935 (1528/1529) 'te idam edilen ve Oğlan Şeyh namı ile mâruf bulunan İsmail Mâşûkî 'nin mezarının bulunduğu Kadiri dergâhı vardı. Reisülküttâbın evi ile kadiri dergâhının arkasındaki sırtlarda bulunan Deli Hüseyin Paşa bağı da Robert College 'in eline geçti. Bu dergâhın civarında Mahmud II. zamanında ismini Musahip Said Efendi 'nin verdiği Yılanh-Yah meşhurdur. Kayalar mezarlığının yanında, Durmuş Dede tekkesi vardı. İstanbul 'a gelen gemiler, bu dervişe eşya ve yiyecek getirerek, hayır duasını alırlar, İstanbul 'da odununu ve zahiresini satıp Karadeniz *e selâmetle çıkmak isteyen yolcular da, buradan geçerken, sahile öte-beri

bırakırlardı.

R u m e l i - H i s a r ı . Rumeli-Hisarı burnu, burada mevcut Hermes adak yerinden dolayı, Hermaion adını taşıyordu (Hermoeum promon-torium, Hammer, *Hist. de l'Empire Ott.*, II, 375). Keza vaziyetinden dolayı Lemocopion ve dalgaların gürültüsü bir köpeğin havlamasına teşbih edilerek, Pyrhias Kyon („kızıl köpek") adları da verilmişti. Burada, iskitlere karşı harbe giden Dârâ 'nin ordusunu geçirmek üzere, si-samlı Androkles sallar ile meşhur bir köprü yapmıştı (bk. Dionysios, *ayn. esr.*).

Rumeli-Hisarı adı Fâtih 'in burada yaptırdığı hisardan [bk. RUMELİ-HİSARI] gelir. Bebek ve Baltalimanı koyuları arasında genişçe bir çıkıntı üzerinde bulunan bir mevkidir.

Rumeli-Hisarı, yangını müteakip, Mahmud I. tarafından yeniden yaptırılan (1746) iskele mescidi banisi Hacı Kemâleddin mahallesi ile, mescidinin banisi (1540) defterdar Mustafa Efendi olan arpa emini Ali Torlak (Ali Dede mescidinin banisi), Kale-İçi ve Meydan mahallelerini hâvidir (*Hadikat al-cavâmi'* ; *Mir-'ât-i İstanbul,*). Evliya Çelebi burayı, hisar haricindeki mahallelerden bağ ve bahçesiz, kayalar üzerinde 1000 'den fazla evden ibaret bir semt olarak gösterir. Buradaki muvakkithâne Beyhan Sultan (Mustafa III. 'nin kızı) tarafından yaptırılmıştır. Cuma ve bayram günleri hisara bayrak çekilir ve padişah boğaza çıktıkça, buradaki toplar onu selâmlardı (Başvekâlet arşivi, Cevdet, saray, 208, 6233). Her devirde saray ve devlet ricalinden bir çoğunun burada bağ ve yalıları vardı. Bu meyanda XVII. asırda Vâlde Sultan (Mehmed IV. 'in vâldesi) 'in yaptırdığı köşk (Başvekâlet arşivi, İbmilemin, saray, 633), XVIII. asır

başlarında matbah emini Halil Efendi'nin bağı (Çelebizâde, s. 569) ile XVIII. ve XIX. asırlarda, şeyhülislâmlardan Mekkî Mehmed Efendi (ölm. 1212 = 1792/1798), Sıdkı-zâde Ahmed Reşid Efendi (ölm. 1250 = 1834/1835) 'nin sâhilhâne-lerini zikretmek mümkündür (*Davhat al-maşâ-yih*, «.112, 128). Rumeli-Hisarı'mn en yüksek noktasında, tekkelerin kapatılmasına kadar, Nâfi Baba tekkesi adlı bir beктаşî tekkesi bulunduğu gibi, civarındaki şehitlikte meşahirden bir çokları medfundur; meşhur hattatlardan Mustafâ b. 'Abd al-Rahim (ölm. II73) ve Ahıred Vefik Paşa (ölm. 1308) bunlar meyanındadır. Köşkü de burada bulunan Ahmed Vefik Paşa, kendisini Hisar 'in bekçisi sayardı. Abdülaziz zamanında bu kalelerden birisi yıkılarak yerine bir saray inşa edilmesi mevzuubahs olunca, gösterdiği asabiyet ve verdiği eevap, onun, bu muazzam türk âbidesine karşı duyduğu bağlılığın derecesini belirtir (bk. *Boğaziçi*). Kayalar sırtında Tefvik Fikret'in *Âşiyân* adlı köşkü bulunmaktadır ki, bu köşk, 1939 'da edebiyat-ı cedide müzesi yapılmak üzere, İstanbul belediyesi tarafından satın alınmıştır. XIX. asrın son senelerinde hassas bir şâir olarak tanınan Ni-gâr Hanım 'in kabri de Kayalar mezarhğındadır.

B a l t a - L i m a n ı . Rumeli-Hisarı burnundan sonra, kıral Barbys 'in Phaidalia ismindeki kızınının, üzerinden atlayarak, intihar ettiği kayaya ve kayanın civarında kâin yere Sinüs Phida-liae (bugünkü Balta-Limanı) adı verilmiştir. Burası, bundan başka Portas Mulierum (Gyna-ikön Iimen „kadınlar limanı") adını taşımış ve Gillius 'a göre, Sarantakopa da tesmiye edilmiştir.

Fâtih 'in kapudan-ı deryası olup, İstanbul fethinde Haliç 'e indirilen gemileri burada inşa eden Balta-oğlu Süleyman Bey 'den adını alan bu koy, Rumeli-Hisarı ve Emirgân arasında, menbaı Levend çiftliğinde olan bir derenin munsabındadır. Burada Paşmakçı Şücâeddin tarafından

tesis edilip, minberini İmam-i Sultanî (Ahmed III. 'in) adı ile tanınan al-Sayyid Mu-hammed Efendi 'nin yaptırdığı bir cami ile He-zarpâre Ahmed Paşa (sadrazamlığı 1057 = 1647) 'nin bir çeşmesi vardır. Selim III. devrinde valide kethüdası giritli Yusuf Ağa da, dere içerisindeki çayırılıkta, bir biniş köşkü yaptırmıştı. Bâzan, sûr-i hümayun münasebetiyle, burada vükelâ için çadırlar kurulur ve eğlenceler tertip edilirdi (Başvekâlet arşivi, Cevdet, saray, nr. 1178).

1236'da Mahmud İî. devrinde limanın ağzına bir tabya inşa edildi. Baltalimanı XIX. asırda İstanbul zenginlerinin rağbet ettiği bir mevki olduğundan, sahil boyunda bir çok büyük yalılar mevcuttu. Büyük Reşid Paşa tarafından yaptırılan ve sonra yüksek bir fiyatla hükümete satılıp, oğlu Ali Gâlib

BOĞAZIÇI. 679

Paşa ile onun zevcesi Fatma Sultan 'a tahsis edilen büyük kârgir yalı, hâlâ durmakta ise de, yakınında yine o yalı ile birlikte hükümete satılmış olan daha eski ve ahşap kısım yıkılmıştır. Bu kârgir yalı zevcesi Seniha Sultan 'dan dolayı, en son Osmanlı sadrâzamlarından Damad Ferid Paşa (ölm. 1928) 'ya intikal etmiş ve mütarekeden sonraki devrede (1918—1923) siyasî ve millî mücadele aleyhine müzakerelere ve Hürriyet ve İtilâf fırkası içtimalarına sahne olmuştur. Cumhuriyet devrinde burada bir müddet balıkçılık enstitüsü teşkil edilmiş ve bugün bir hastahâne hâline getirilmiştir. Son

zamanlarda da Balta-limanı ile Emirgân arasında „Reşid Paşa arazisi" denilen mahalde bir kısım yer ayrılarak Reşid Paşa namı ile yeni bir mahalle tesis edildi. Reşid Paşa, hâriciye nazırlığı zamanında, eski yalısında, 3 ağustos 1838 'de Belçika ile, 16 ağustosta İngiltere ile birer ticaret muahedesi akdetmiş, sadareti esnasında da Rusya ile 1 mayıs 1849 'da Eflâk-Boğdan beylikleri hakkında imzaladığı ahidnâme de, Balta-Limanı muahedesi adını almıştır.

B o y a c ı -K ö y ü . Balta-Limanı ile Emirgân arasında bir köydür. Semtin bu ismi almasına sebep, şayak v.s. boyamak ve bu sanatı memlekette tamim etmek üzere, Kırkkilise civarından Selim III. tarafından 1221 (1806/1807) 'de 40 hâne muhacir getirilip, burada iskân edilmesi olmuştur. Köyde Topal Husrav Paşa hayratından iki eski çeşme vardır. Bunu takip eden sahile, servi ağaçları ile kapalı olduğu için, Kyparödes (bugünkü Kestane-Korusu) deniliyordu. Bir kaya üzerinde ilahelerden Hekate 'ye tahsis edilmiş bir adak yeri vardı.

M i r g û n (Emirgân). Buraya eskiden meşhur *Munşâ'stal-salötin* müellifi Nişancı Feridun Bey (ölm. 991 = 1583) 'e izafeten Feridun Bey bahçesi (Feridun Paşa bahçesi) denirdi. Murad IV. 'in Revan fethi sırasında bu kalenin kumandanı olup, kaleyi kâhyası Murad Bey ile birlikte teslim ve padişaha dehalet ederek, İstanbul 'a gelen, mansıplar ve vezaret hasları alan Emirgüne 'ye burası da tevcih edildi. Onun burada, ara sıra kendisini ziyaret eden padişaha (Murad IV.) bir taht kurdurmak suretiyle çok san'atkârâne ve İran zevkine göre inşa ve tefriş edilen müzeyyen bir köşk yaptırması ile, bu semt, daha fazla şöhret kazandı. Katlinden (1051 = 1641/1642) sonra Kara Mustafa Paşa

'ya verilen bu kasr, onun da idamından sonra muhtelif kimselere geçti, fakat bir kısmı has bahçeye tefrik edilerek (1065 tarihine âit bir vesika için bk. Başvekâlet arşivi, İbnülemin, dâhiliye, nr. 448) Mirgûn ismi bütün semte alem oldu (krş. *Hadikai al-cavâmi*).

Abdülhamid I. devrinde şeyhülislâm Mehmed Esad Efendi 'den mahlûl kalan buradaki köşk ve sâhilhânenin yerine, padişahın emr: ile, yeni bir cami ile dükkânlar ve hamam inşa edilerek, bir köy kuruldu ki, burası Selim III. devrinde daha ziyade inkişaf etti.

Abdülhamid I. vakfından bir çemşe ile, Haseki kadın sarayı adı ile mâruf bir eve bitişik diğer bir çeşme (banisi, Murad IV.), büyük Reşid Paşa hayratından üçüncü bir çeşme vardır. Emirgân 'm suyu boldur. Bu çeşmelere Valide bendinden su gelir. Kanlı kavak diye mâruf olan su da köyün suyu olup, menbaı 3 km. kadar cenûb-i garbîde ve Hacı Osman bayırındadır. Sahilin şimal kısmında Mısır hıdivi İsmail Paşa 'nın köşkleri bulunuyordu. Bunun yanındaki bahçe de meşhur bir mesire idi. Burası 1943 te İstanbul belediyesi tarafından, halka mahsus bir gezinti yeri hâline getirilmek üzere, satın alındı. Sahilin cenup kısmında Mirgûn camii bitişiginde Şerif Abdullah Paşa sâhilhânesi vardır ki, bugün ahfadı elinde bulunan bu yalının tezyinatı çok güzel olan selâmlık dâiresi güzel bir sanat eseri sayılmaktadır. Gerek hidiv ailesinin, gerek Şerif Abdullah Paşa 'nın Mirgûn 'de yaptıkları bir takım hayrat daha vardır. Koru civarında tesis edilip de bilâhare harâbiye yüz tutması yüzünden belediyece yıktırılan hastahâne bu meyandadır. Boğaziçi 'ndeki gümrüklerden biri de burada bulunuyor ve aidatı, beratla, saray mensuplarına v.s. tevcih ediliyordu (1211 tarihli bir vesika için bk. Başvekâlet arşivi, Cevdet,

saray, nr. 1889).

1 s t i n y e. Çok güzel tabî bir liman olarak, eski zamanlardan beri meşhur bulunan İstinye 'nin eskiden 3 adı vardı: 1. Stenös (boğazın medhâline yakın bir koy olmasından dolayı); 2. Leosthenes veya Leasthanes (Megaralıların burada yetiştirdikleri bir nebattan dolayı) ; 3. Sösthenion (Argonotların Anıykos 'u mağlûp etmelerinin şükran hâtırası olarak inşa ettikleri adak yerinden dolayı). Burada daha evvelce Arn-phiaraos adak yeri bulunuyordu ve bunu büyük Konstantin bir hıristiyan mabedine tahvil etmişti. Bizanslılar zamanında burada imparatorların sarayları vardı ki, 921 'de Boğaziçi 'ne kadar gelen Tuna bulgarları, bunlardan Roına-nus 'un sarayını yakmışlardı. Bizans '1 denizden istilâya gelen kavimlerin, bu meyanda rusların, gemileri burada demir atardı.

Boğaziçi 'nin en derin koyu etrafında olan bu köy, XVI. asır ortasından itibaren inkişaf etmiştir. Sakinleri yerli ram ahali ile daha ziyade denizcilerden (Kürekçibaş) Ahmed Bey, gemi kaptanlarından Derviş Reis v.s. gibi) ibaretti. Bunların sâhilhâneleri ve tesis ve inşa ettikleri mescit ve mahallelerden başfcSo

BOĞAZIÇL

ka, Bayezid II. 'in torunu Nesli Şah Hanım Sultan 'm yaptırdığı mescit ve mahalle vardır ki, inşa tarihi ve bu mescidin İstanbul 'daki vakıflarını gösteren vakfiyesi 947 (1540) tarihlidir (*Hadikat al-cavümi*). Evliya Çelebi zamanında limanın ağızmda bir de misafirhane vardı (*Segahainâme*, göst. yer.). Koyun sahilinde ve iç tarafta bulunan köşkler ve yalılar zenginlerin rağbet ettiği bu semti her devirde Boğaziçi 'nin en mâmur köşelerinden biri yapmış ve koyun nihâyetindeki çayırılık meşhur bir mesire hâline gelmiştir. Civarındaki tepelerde kireç ve

taş ocakları bulunduğu gibi, bilhassa Cezayirli Gazi Hasan Paşa zamanında faaliyet gösteren ve en büyük gemilerin kalafat ve tamir edilmelerine müsait bir kalafat yeri de mevcuttu. Meşrutiyet devrinde de burada „tâmir havuzları ve destgâhları osmanlı anonim şirketi" adı ile bir bahrî müessese tesis edilmiştir. Bu müessese cumhuriyet devrinde devlet deniz yolları idaresinin elinde, bu neviden işlere ayrılmıştır.

Y e n i - K ö y . Yeni-Köy sahili, burada yetiştirilen çilek dolayısıyla, Komarödes ve bir az ilerisi Bakchiai tesmiye olunmuştu. — Kalender-Koyu, bir barbar kiralının adını (Pitheku Limen) taşımakta idi. Aynı zamanda bizanslılar buraya, sakin denizi sebebiyle, Eudios Kalos demişlerdir.

Kanunî 'nin zamanında te'sis edilmekle bugünkü ismini alan bu köy (rum ahali tarafından verilen Neochorio veya Romanya'dan gelen ııâhların te'sis ettiği hakkındaki rivayetler için bk. *Boğaziçi*, nşr. Şirket-i hayriye), türklerin Boğaziçi 'ndeki imarcı ve medenî rollerini ve hizmetlerini bariz bir şekilde gösterir. Yeni-Köy, Evliya Çelebi zamanında, 3.000 evli ve bağlı bahçeli bir kasaba idi. Galata naibi idaresinde olup, su-bası, yeniçeri serdarı, çavuş ve yasakçıları vardı. Halkı hep trabzonlu ve Karadeniz sahilinden gelme idi. Zâten Tarabya, Bü-yükdere, Sarıyer ahali de ekseriyetle bu gibi dışarıdan gelenlerden idi. Burada banileri, Osman II. devrinde kapudan-ı derya ve sadrâzam olan Güzelce Ali Paşa ((ŞeîeM Ali Paşa, ölm. 1620/1621) ile Zenbiüi AH Efendi'nin oğlu Fazlı Efendi (ölm. 1583) olan Ali Paşa ve Molla Çelebi eâmileri ve Şeyh İsmail 'in halveti tekkesi de vardı (bk. *I;Iadtkat alcavUmt*).

Karadeniz'e çıkan gemilerin kaptanları peksimetlerini

Galata ile Yeniköy 'den alırlardı. Mahmud İî. devrinde rum zenginleri, Yeniköy 'de, osmanlı mimarîsine en güzel numune olacak zarif yalılar yaptırmışlardı. Burada romlardan başka, ermeniler de vardı. Bunlar evlerini siyaha ve rumlar ise, kırmızıya boyatmak mecburiyetinde idiler. Mamafih sonradan bu usûl terkedilmiş, yeşil müstesna olmak üzere4 Hıristiyanlar ikametgâhlarını istedikleri renge boyatabilmişlerdir.

Bir az ilerideki Köy-Başı 'nda bir tabya ve daha ilerideki koyda Kalender köşkü vardı. Bu ad, burada medfun bu isimdeki bir dervişten alınmış olacağı gibi, sakin denizi sebebiyle verilen Eudios Kalos 'tan mu-harref bulunacağı da düşünülebilir (Hammer, *göst. ger.*). Buradaki köşk, Ahmed III. devrinde, Damad İbrahim Paşa tarafından yaptırıldı. O zamandan beri burası Boğaziçi 'nin en güzel mesirelerinden biri oldu. 1243 (1827/1828) türk-rus harbinde Mahmud II. Sancağ-ı Şerifi çıkarıp, Kalender köşküne koymuş ve burası üssü!-harekât ittihaz olunmuştu.

T a r a b y a . Bu liman, İstinye gibi, denize hâkim milletler için, ehemmiyetli ticarî bir mevki olmuştur. 1352 'de, cesevizler ile Venediklilerin deniz harbi esnasında Venediklilerin amirali Nicolo Pisani burayaçekilmişti.

Bizanslılar devrinde burada, içinde harp esirleri hapsedilmekte olan bir mahpes bulunuyordu. Eski çağda Pharmacias adını taşıyan ve Medea'nmzehiri ile münasebetdar görülen bu yer, sonradan havasının güzelliğinden dolayı, Therapia (»tedavi") tesmiye olunmuştur. Musahipleri Şemsi Paşa, Celâl Bey ve şâir Bakî gibi zevat ile Boğaziçi 'nde muhtelif yerlerde, has bahçelerde, manzarası güzel korularda ve sahillerde ziyafetler tertip eden Selim II., o devirde

balıkçı kulübelerinden başka bir şey bulunmayan Tarabya 'da, bir kasaba kurulmasını ve kendisi için bir köşk yaptırtmasını Sokullu 'ya emretmiş ve ondan sonra burası da mamur olmuştur (Evliya Çelebi, *ayrı. esr.*). Sonradan, güzelliği dolayısıyla, bilhassa rum zenginlerinin ikamet ettiği bir yer idi. Hattâ hükümet aleyhine bunların gizli tasavvur ve kararları burada konuşulur, Eflâk-Boğdan beyüklerindeki -iftirakçı hareketler ile rum ihtilâleri buradan idare edilirdi. Mâruf rum ailelerinden olup, bu gibi fesad hareketlerinde elebaşılık ettiği hükümetçe anlaşılan Ypsüanti'le-rin Tarabya 'daki sâhilhâaeîeri, bu yüzden müsadere edilmiş ve Selim III. tarafından Fransa sefaretine bir sayfiye olmak üzere verilmişti. Bundan başka, vaktiyle burada bulunan İsveç ve Napoli elçilerine mahsus yalılara ilâveten, sonradan İngiltere, Almanya, Romanya ve Danimarka sefaretları de birer sayfiye edinmişlerdir. Bu yalılar ekseriya şark zevkine göre tefriş edilirdi. Yazın buralarda hayat çok canlı olurdu. İsveçli seyyah B]örnstaht 'in buradan yazdığı dikkate değer mektupları bu hayattan bahseder (Hammer, *agn. esr.*). Aynı zamanda, Tarabya koyunda nihâyetlenen yeşil vadi de cazip bir mesire idi. Evliya Çelebi zamanında, Tarabya, 1033 'te uğradığı knzak taarruz ve tahribatının izlsnni muhafaza etmekle beraber,

BOĞAZIÇL 68!

imar da görmekte idi. Burada banisi tüccardan Elhâc Osman Ağa olan bir cami vardır ki, bu, evvelâ Mustafa III. devrinde, Alacacı Hüseyin Ağa, sonra 1244 'te Silâhdar-1 şehriyârî Ali Ağa taraflarından tâdil ve tevsi edilmişti. Tarabya 'da Mahnıud II. ve Bezmiâlem Valide Sultan taraflarından yaptıırılmış iki çeşme de

vardır.

K i r e ç - B u r n n . Buraya, boğazın şimal ucu görüldüğü için, Karadeniz 'in kilidi ve anahtarı mânasına „Kleides kai kleithra tou Pontou" denirdi. Bizanslılar devrinde burada Euphemia 'ya tahsis edilmiş ve her kesin ziyaret ettiği bir ayazma vardı. Kefeli-Köy 'e giderken yüksekte bulunan bir kaya, Dionysios zamanında, ismini bir efsâneden alan Dikaia Petra (»âdil taş") çok meşhurdu.

Burası Tarabya ile Büyük-Dere arasında bir mahalledir. İskânı hususunda XIX. asırda, Fuad Paşa 'nın sadareti esnasında ve 1293 harbinde teşebbüsler ve gayretler gösterildi. Kireçburnu camii namı ile bir cami, Kireçburnu sedleri ad!ı iki sedd ile, biri 1163 'te gümrük emini Ishak Ağa tarafından hayrat olarak, diğeri, 1237 'de tabyalar inşa edildiği vakit yaptırılan iki çeşmesi vardır. Ağaç-Altı namı ile tanınan mevkide rumların çok ziyaret ettiği bir ayazma bulunur.

K e f e l i - K ö y , Kireçburnu 'ndan sonra, Büyük-Dere körfezine dökülen derenin munsabında daha ziyâde balıkçıların oturduğu bir köydür. Adını, Kırım 'in imparatorluğa ilhakından sonra, Kefe 'den getirilerek, buraya yerleştirilen mu-haeırîardan almış olması muhtemeldir. Burada Kapudan-ı derya Uluc Hasan Paşa (ölm. 1589/1590)'nm yaptırdığı bir mescid vardır. Bilâhare, şeyhülislâm Damad-zâde Abu '1-Hayr Ahmed Efendi (ölm. 1144 = 1731/1832) buradaki yalısında son zamanlarını geçirdiği esnada, bu mescide cuma vaizi tâyin eylemiştir (*Davhat al-mafâ'ih, s. 89*).
Büyü k-D ere. Büyük-Dere ve vadisi eskiden Bathykolpos adı ile tanınmıştı. Megarahlar tarafından vücuda getirilen Saron adak yerinden dolayı buraya Saron körfezi veya Saron burnu (Büyük-Dere burnu)

deniyordu. Bundan başka güzelliği sebebiyle, Kalos Agros ve geniş çayırılığı dolayısıyla, Libadia adları ile mâruf idi. Buçayır-lıkta „Yedi-Kardeş" tesmiye edilen 7 ağaçlı bir yer vardı ki, kat'î olarak bilinmemekle beraber, 1096 'da birinci haçlı seferinde Godefroy de Bouillon, ordusu ile, burada kalmıştı.

Vaktiyle Selim II. 'in büyük ve geniş çayırlığına sık sık geldiği bu semt, derin bir körfezin sahilini işgal eder "e adını körfeze dökülen bu dereden alır. Tarabya gibi, burası da Beyoğlu 'nda kışlık sefarethaneleri olan, bâzı

Avrupa sefirlerinin sayfiyesi idi. Rusya ve ispanya sefarethanelerinin yalıları burada bulunuyordu. Büyük-Dere 'de biri Kılıç Ali Paşa yanında çıraklık yapmış olan Mahmud Efendi, diğeri Mustafa II. zamanında sadaret kethüdası meşhur Kara Kethüda Ahmed Ağa taraflarından yaptırılan iki cami mevcuttur. Mehmed Ağa'nın bahçesi de (Kara-Kâhya bahçesi) buranın sayılı mesirelerinden biri idi. Kefeli-Köy ile Büyük-Dere, şehzade Sultan Mehmed camii vakfındandır.

Sarı-Yer(Sarı-Yar). Büyük-Dere limanının şimale doğru nihayet bulduğu kısım (Mesar veya Mezar-Burnu \ *simas* („burun") kelimesinden bozulmuş olup, Sarıyer koyundaki küçük dere ise, Skletrinas adını taşıyordu.

Birincisinde bir Aphrodite heykeli, ikincisinde de Apollon adak yeri vardı. Vaktiyle burada bir mezar olduğu için Mezar-Burnu deniliyorken, bu isim Mesar 'a çevrilmiştir. Sarıyer 'in iskelesidir. Sarıyer, adını burada medfun „Sarı-Baba" namında bir zattan aldığı söylenirse de, eski eserlerde hep Sarıyar olarak geçmesi ve civarda, bakır ihtiva eden ve sarı görünen, bir yarın mevcudiyeti bu semte vaktiyle Sarı-Yar adını vermişken, sonradan bunun zamanla Sarıyer şekline girdiğini göstermektedir.

Zâten burada hâlen metruk bir • bakır mâdeni vardır (Mehmed Râif, *ayn. esr.*). Sarı-Yer'in havası iyi olduğu gibi, bilhassa güzel ve şifalı suları ile meşhurdur. Boğaziçi 'nin iyi suları Sarı-Yer civarında toplanmıştır. *Mahâh al-miyâh* 'in „kesirülmıkdar bir mâ-i lezîz olup, Çamlıca suyu havassında" bulunduğunu bildirdiği Kestane suyundan başka, şifa hassası her keşçe bilinen Çırçır suyu ve Fındık suyu, Hün-kârsuyu ve Şifa suyu Sarı-Yer 'e yakın tepelerin eteklerinden çıkar ki, yazın bu yüzden, buraları çok rağbet gören bir sayfiye ve mesiredir. (Boğaziçi 'nin Rumeli kıyısındaki meşhur sulardan bu eserde bahsedilen diğerleri Istinye yakınındaki Tokmak suyu ile Baltalimanı çayırı nihâyetinde Kanlı-Kavak 'tan çıkan ve o sahilde Narhçı yalısı altındaki çeşmeyi teşkil eden Narhçı suyudur; krş. Âşir Efendi mahdumu Mehmed Hafid, *Mahâh al-miyâh*, İstanbul, 1271). Sarı-Yer 'de öteden beri meşhur bahçeler bulunuyordu. Murad IV. 'in bir gezinti esnasında gördüğü ve „Hâdim al-haremeyn olduğum hâlde, böyle bir r a v z a - i c e n a n a mâlik değilim" diye hayretini izhar ettiği Çelebi Solak namı ile mâruf bir zatın bahçesi bu meyandadır (Evliya Çelebi, *göst. yer.*). Burada Ali Kethüda isminde birinin inşa ve meşhur Mehmed Kethüda 'nın tamir ettirdiği bir cami ile İbrahim ve Mehmed IV. *in musahiplerinden Mes'ud Ağa 'nın 1055 'te yaptırdığı çeşme zikre değer (*ffadikat al-cavâmı*).

Sarı-Yer'den sonra ge**68***

BOĞAZIÇI.

İen Yeni-Mahalle 'de Pazarbaşı ve sahilde yüksekçe bir yerdeki Fırıldak bahçesi birer mesiredir.

R u m e l i - K a v a ğ ı . Bu civarda Milton (Telli-Tabya) ve Sarapieion vardı. Anadolu ve Rumeli-

Kavakları kalelerinin bulunduğu yerde eskiden a mâbed

vardı. Rumeli kıyısındaki bizanslıların ve Anadolu kıyısındaki Chalke-donluların mabedi idi. Bilâhare bizans imparatorları karşı karşıya bulunan bu iki tepenin üstünde, boğazı müdafaa etmek üzere, iki kale inşa etmişler ve tepeden sahile kadar uzanan bir duvar yapmışlardı ki, bir kıyıdan diğerine uzanan ve sahildeki duvarlara merbut bulunan büyük bir zincir ile, boğaz kapatılır idi. Bu kalelerden Anadolu kıyısındaki, Ceneviz kalesi, oldukça sağlam bulunmasına mukabil, Rumeli kıyısındakinin ancak harabeleri görülmektedir. Gillius 'ta burası Rumeli Hieron (Hieron Rō-melias) 'u şeklinde geçer. Kale duvarından sonra gelen vadi, eskiden civardaki taşların altın ihtiva ettiği sanıldığı için, Chrysorrhoas („altın su") adını taşıyordu. Burada, Gillius 'un zamanında, Meryem 'e izafe edilen küçük bir kilise mevcuttu. Bu vadinin nihâyetindeki men-bâın bulunduğu tepede, her hâlde vaktiyle fener vazifesini gören, büyük ve yuvarlak bir kule bulunuyordu. Dionysios bunu Timea Turris tesmiye etmektedir. Burası Murad IV. zamanında yaptırılan kale (Boğaz-Hisarı) sebebi ile, ehemmiyetli bir yer olmuştu. Bu kale dört köşesi bin adım olmak ve cenup tarafında bir kapısı bulunmak üzere, Anadolu-Kavağı ile birlikte, kazak ve rus hücumlarına karşı yaptırıldı; sonradan müteaddit defalar tamir ve tadilât gördü (aş. bk.). Evliya Çelebi, kalenin içinde muhafızlara mahpus 60 ev olduğunu ve bu mevkide Galata mollasının bir naibi bulunduğunu kaydeder. Murad IV. 'in yaptırdığı bir cami ile Karakaş Mustafa Çelebi *nin inşa ettirdiği bir mescid, sonradan, Vâlde Hatice Turhan Sultan (Meh-ıned IV. 'in annesi) tarafından kardeşi Yusuf Ağa namına bina ve Mahmud II. tarafından tamir ettirilen Vâlde camii buranın eski millî âbidelerini teşkil eder. Sahilde Otuz-Bir suyu adı

ile tanılan bir mesiresi de vardır.

B o ğ a z - a ğ z ı (Rumeli). Rumeli-Kavağı 'ndan sonra, kayalıkların bir burun ile nihâyet-lendiği yerde, Karadeniz 'den girerken, boğazın Rumeli kıyısındaki ilk limanı vardır. Buna E-phesiâtes („Epheslilerin Mmanı"; bugünkü Bü-yük-Liman) denirdi. Sonra Aphrodision burnu (Taşlıca-Burnu veya Top-Taşı) vardır. Daha ileride eski Aphrodite heykeli ile Myreleion mevkii bulunuyordu. Bundan sonra gelen küçük koy, Limen Dykiön (»Lykialıların limanı"; bugünkü Hamsi limanı) ve Karibce kalesi şimâ-lindeki liman da, Licnias tesmiye ediliyordu. Buradan itibaren sahil daha taşlı ve daha hususî bir şekil alırdı ki, eskiden buraya akbaba ve kartalların yuva yapmasından dolayı Gypopolis (»akbaba şehri") denmişti. İhtimâl ki, Papas-Burnu 'na kadar devam eden bu yerde argonotları davet eden kıral Phineas 'm sarayı vardı. Boğazın nihayet bulduğu yerdeki burun Panium (Gillius, Phanarion demektedir ; Rumeli feneri burnu) 'dur. Karşısında Kyaneai adacığı (Kızıl-Kayalar veya Kokonora adası) vardır. 1352 'de burada Venedik ve Ceneviz donanmaları arasında, Karadeniz hâkimiyeti için, büyük bir muharebe olmuştu. Boğazın Rumeli kıyısındaki en son nokta Symplegades tesmiye olunuyordu. Boğazın hâricinde Hamus (İstiranca dağları) eteklerinde vaktiyle fener vazifesi gören ve Ovid kulesi tesmiye olunan bir yer kaydedilmektedir (bk. Pauly-Wissowa).

Bu mevkilerin (Büyük-Liman, Karipçe ve Fener) türk tarihinde, buralarda XVIII. ve XIX. asırlarda müdafaa tertibatı alınmasından başkaca bir değerleri yoktur (aş. bak). Ancak boğazın medhâlinde, gemilerin geceleyin karaya oturmaması veya yanlış işaret vererek,

bunları yağma etmek isteyen bâzı hırsızlardan korumak için. zaman zaman çareler düşünölmüş, Abdülhamid I. zamanında sahilde mahalleler tesis edilerek, imarına çalışılmış ve bu suretle bu gibi mahzurların önüne geçilmek istenilmiştir. Abdül-aziz devrinde ise, kazazedeleri kurtarmak maksadı ile, eankurtarn teşkilâtı yapılmış ve bu te'sis bugünkü tahlisiye teşkilâtına esas olmuştur.

B o ğ a z - a ğ z ı (Anadolu). Boğazın Anadolu kıyısı, eskilerin Rhebas (yeni yun. Rivas ve türk. Irva) dedikleri derenin ağzında, aynı adı alan, Irva limanı ile başlar ve bundan sonra Kromion veya Kolone tesmiye olunan bir takım kayalıklar gelir. Burası taşlık bir sahildir. Andre-ossy 'ye göre, Fatih, İstanbul 'u muhasara ettiği vakit, sûrları daha iyi tahrip edip, gedik açabilecek olan yuvarlak bazalt taşlarını buradan getirtmişti. Bu kayalıklardan sonra gelen buruna, burada gemi demiri bulunduğu için, Ancyreunı (Yum-Burnu), yine burada yuvarlak ve bir kuleye benzeyen kayalığa da Pyrgos Medeias denilmiştir. Anadolu feneri, Psonion ve garbm-daki koy da Ampelodes (Çakal-Limanı; Ham-mer 'e göre, Kabakos) adı ile mâruf idi. — Poyraz burnu, adını Boreas 'tan almaktadır. Cenubundaki koy (Poyraz-Limanı) Gillius 'ta, Dios Sacra olarak gösterilmiştir. — Fil-Burnu, Kora-kion (Hammer 'e göre, Poyraz-Burnu), bundan sonra gelen taşlık sahil Panteikion ve Keçeli-Liman, Chelai tesmiye edilmişti, BOĞAZIÇI. 683

Türkler zamanında, boğazın medhâlinden itibaren, Anadolu-Feneri, Poyraz-Limanı ve Fil-Burnu mevkileri yine, boğazın müdafaası bakımından ehemmiyet almış, esasen تنها ve uzak oldukları için, istanbul ve asıl Boğaziçi ile irtibat ve münasebetleri az

bulunmuştur.

A n a d o l u - K a v a ğ ı . Boğaziçi 'nin eski çağlarda Hieron Stoma („mukaddes ağız,„) denilen kısmı üzerindedir ve eskilerde Fanum yahut Hieron şeklinde geçer. Burada 12 mabut namına bir adak yeri vardı ki, evvelâ Phrysos ve sonra Iason (Kolchis'ten avdetinde) tarafından inşa edilmişti. Bundan başka ayrıca Karadeniz'e çıkacakların müsait bir rüzgârla seyahat etmelerini te'min için, kurban kestikleri Zevs ve Poseidon namlarına yapılmış adak yerleri bulunuyordu.

Esasen bütün bu sahiller mukaddes idi. Çünkü eskiler Karadeniz hakkında o kadar korkunç bir fikre sahip idiler ki, tanıdıkları bütün ilâh ve ilahelere bir mukaddes yer te'-sis etmeden ve bir şey adanmaksızın yolculuğa cesaret edemezlerdi (Tournefort, *ayn. esr.*). En eski zamanlardan beri hususî ehemmiyeti ve tarihî bir kıymeti hâiz olan Anadolu-Kavağı, aynı zamanda Boğaziçi sahillerini, şimalden istilâ edeceklerine karşı, emniyet altında bulundurmak maksadı ile ve askerî kuvvetlerin bulundurulduğu müstahkem bir mevki ve boğazdan geçen gemilerden gümrük tahsilatının yapıldığı bir yerdi. Nitekim Bithinya kiralı Pru-sias bir aralık bu bizans mevkiini ele geçirdi. Gotîar hücum ettiler ve 865 ile 941 'de ruslar geldiler. Sonra, Yorus kalesi tesmiye edilen Ceneviz kalesi, Ceneviz hâkimiyetinin buralarda mevcut olduğu zamanda, Paleologlar devrinde, bu ihtiyaçlara karşılık inşa edilmişti. Burada bir taşa kazılmış bir haç işareti ve 1190 tarihi göze çarpmaktadır ki, bu tarih ceneviz-lerin boğaza hâkim oldukları devirdir (Andre-ossy, *ayn. esr.*). — Müteakip burun (Macar-Burnu), Argyrönion veya Argyronicum idi ve burada, Justinianus I. tarafından, mükemmel bir şekilde yeniden yaptırılmış Hagios

Panteleimon kilisesi mevcut idi. Yine bu civarda, Prokop 'a göre, Justinianus î. 'un yaptırdığı bir darülaceze ile Mökadion denen sahilde (Anadolu-Kavağı 'nın şimalinde), yine onun tarafından, Mikâil namına inşa ettirilen bir kilise bulunuyordu.

Burası türkler devrinde bâzı yalılarını ihtiva eden, bilhassa istihkâmları bakımından ehemmiyetli bir yerdi. Kösem Vâlde Sultan 'm (Mahpeyker) inşa ettirdiği Anadolu-Kavağı mescidi ile kale hâricinde Midillili Hacı Ali Reis 'in 1001 'de, kalenin inşasından 32 sene evvel, yaptırdığı cami ve Kavak ustalarından Elhâc Mehmed Ağa'mın 1106'da, yine kale dışında, inşa ettirdiği cami (Yeni-Câmi) bu semtin XVII. asırda oldukça kalabalık bir yer olduğunu gösterir. Evliya Çelebi 'nin de, limanından 300 gemi eksik olma? demesi, bunun bir delilidir. Kavak ustası veya Kavak dizdarı buranın mülkiye âmiri idi. Burada Üsküdar mollasının bir naibi bulunurdu. Eskiden mevcut misafirhane 1143'te Mehmed Kethüda tarafından tamir ettirilmişti. Diğer taraftan öteden beri ehemmiyet verilen beynelmilel karantina işleri için, 1254 'te, meşhur Kavak tahaffuzhanesi ihdas edildi. Anadolu-Kavağı 'ndaki kaleden başka daha şimalde bulunan Ceneviz-Kalesi 'nde (Yoros kalesi) Bayezid II. 'in yaptırdığı bir mescid (Yoros kalesi mescidi) vardı. Burada Hızır-taşı denen ve her kes tarafından ziyaret edilen meşhur bir taş vardı.

Yûşâ t e p e s i . Herculis Kline („Herkül 'ün yatağı") ve Umur-Yeri Chalkedonluların Daphne namına inşa ettikleri adak yerinden dolayı, Daphne Psychonous veya insana Iaurus Nymphaion Chalkedonion adını taşıyordu. Mamafih burada, bir aralık, Amykos adını taşıyan bir mevki vardı (Pauly-Wissowa). Bundan sonra

Sivri-Burun (Selvi-Burnu) Aietou rhymchos ve Bithinyah bir kirala izafetle adlanan Mou-kaporis (Hünkâr-İskelesi koyu) mevkii gelir. Burası, güzel bir liman ile birlikte, derince bir koydur. Tournefort 'a göre, çok bereketli olan bu sahilde her köy bir meyve adını taşıdığı gibi, Monocolos ve Moucaporis burunları arasındaki köy de, Toca („kirazlı") adı ile mâruf idi. Yûşâ tepesi (Cebel-i Yûşâ), Boğaziçi 'nde sahile en yakın ve en yüksek bir tepedir (Yoros dağı adı hakkındaki rivayetler için bk. *hladikat al-cavümi*, II, 147 v.d.;). Burada Osman III. sadrâzamlarından Mehmed Said Paşa 'nu bina ettirdiği bir mescid vardır (1169). Mehmed Said Paşa bu sırada, halk arasında Yûşâ peygambere izafe edilen ve çok uzun olan mezarın etrafına kârgir bir duvar inşa ile müstakil türbedar tâyin etti ve kandil yakmak için, hademe ve hücreler yaptırdı. Cami Abdülaziz devrinde yeniden tamir olundu (bu tepeye Yûşâ tepesi ve orada gelengidene gösterilen uzun boylu mezara (ki, bu sebeple fransızlar tepeye Mont de Geant derler), Yûşâ peygamberin mezarı adını veren efsânelerden biri Musa peygamberin Macma' al-bahrayn (Boğaziçi) 'e geldiği zamanda yanındaki Yûşâ peygamberin o sırada burada vefat ederek, tepeye gömüldüğü efsânesidir (Hâlbuki tepeye, Karadeniz 'den ilk görülecek en yüksek tepe olmak dolayısıyla, Fenikeliler tarafından Yûşâ='Yesu' (»kurtarıcı") adı verilmiş olması da muhtemeldir).

Dağın altında Tokat bahçesi, Tokat köşkü

684 BOĞAZIÇI

vardı; bu köşk Fâtih ve Kanunî 'den sonra evvelâ 1093 'te (Başvekâlet arşivi, Cevdet, saray, 3901), bilâhare 1159 (1746)'da Mahmud I. tarafından, çok güzel bir tarzda, yeniden yaptırıldı ve şâir Nevres 'in yazdığı

güzel bir tarih-ile Kasr-ı humâyunâbâd denildi ('Izzi, var. 63 v.d.). Bu köşkün yanında Mâ-i carî bahçesi adı ile bir mesire vardı ki, bu isim zamanla Macar şekline girmiş, bahçeye Macar-Bahçesi, Yûşâ tepesinin sahile indiği buruna" Macar burnu, hattâ Yûşâ tabyasına Macar-Tabyası, yahut Macar-Kalesi denilmiştir.

A k - B a b a ve D e r e s k i köyleri.Boğazın Rumeli kıyısında Büyük-Dere'den içeride bulunan Bahçe- Köy ve Belgrad köylerinin (bk. BEND) Boğaziçi ile alâkası ne kadar kuvvetli ise, Tokat deresinin cenûb-i şarkîsinde uzanan ve Beykoz 'a iki saatlik mesafede bulunan romantik bir vadideki bu köylerin de Boğaziçi ve onun tarihi ile rabıta ve münasebeti o nisbette sıkıdır. Adı Fâtih devrindeki şahsiyetlerden birine bağlanan Ak-Baba köyünde (Ak-Baba sultan adı hakkında bk. Evliya Çelebi), Murad III. zamanında ve müteakip devirlerde büyük bir rolü olan kethüda Canfeda Hatun 'un yaptırdığı bir cami yakınındaki bir bağda menbaı bulunan Kara-Kulak Ahmed Ağa 'ya nisbetle Karakulak denen meşhur suyun bulunduğu Dereski köyünde de, Selim III. devrinde valide kahyası Yusuf Ağa'nın eseri olan san'atkârâne bir çeşme ve köşk (Âli, *Kanh al-ahbâr*, basılmamış kısımlar, var. 475; *hladikat al-cavâm?* ; *Ma-hâh al-miyâh*) ile şeyhülislâm Molla Fenarî Mehmed Efendi (ölm. 954) 'nin yaptırdığı Dereski mescidi kayda değer. Evliya Çelebi 'ye göre, bundan başka, bu civarda meşhur olan Â.1-İ Bahadır, Koyun-Korusu ve Alemdağı mesireleri vardır. Ahmed Midhat Efendi 'nin burada bir çiftliği bulunuyordu ve içinden çıkan Sırmakeş suyu, Boğaziçi 'nin diğer iyi suları gibi, İstanbul 'da tevzî olunurdu.

S ü t l ü c e ve Umu r-Yeri. Macar-Bornu "nu takip

eden Sütlüce, güzel suları (Ab-i Hayat) ile, İstanbul'un mesirelerinden biri idi. Burada sa'diye tarikatine mensup Hasîrî-zâde tekkesi vardır. Gerek burası, gerek sahilde bunu takip eden ve yelken gemilerinin barınmasına müsait bir koy olan Umuryeri limanı, taş ve kireç ocaklarını ihtiva eder.

B e y k o z . Gillius 'un rumlar tarafından Amya ve Ameae tesmiye edildiğini bildirdiği Beykoz körfezi, bir Bithinya kiralının adı ile, Amykos ve arkasındaki düzlük, Grönychia (Beykoz çayırı) tesmiye edilmekte idi; şüphesiz ki, Amya ismi Amycos 'un bozulmuş bir şeklidir. Leu-nelavius burayı, Beykoz ile alâkadar olarak, Megalo carya tesmiye etmektedir.

Eski türkçe vesikalarda Bey-kozu ve Bey-kos şeklinde görünen ve Servi-Burnu 'mm cenubunda bulunan bu köyün adı, bâzılarına göre, *koz* { „ceviz") ile bir terkip hâlinde Bey-Kozu, bâzılarına göre ise, *kos* („köy") ile Bey-Kos (istanbul 'un fethinden sonra, evvelce burada ikamet eden bizanslı bir beyin köyü mânasına, bu ismin türklerce verildiği söylenir) olmak üzere, eski türk devrine aittir. Kocaeli fâtihinin burada oturmuş olduğu hakkındaki tarihî rivayet ve sonraları Kocaeli valilerinin idare makam bulunması, hattâ bir aralık Kocaeli valiliğinin Boğaz muhafazasına memur kimselere tevcihi bu ikinci nokta-i nazarı kuvvetlendirmektedir.

Bu semt, Beykoz ve Yalı-Köyü adı ile, iki kısma ayrılır. Yalı-Köyü civarında Beykoz çayırı denilen büyük bir mesire ve bunun sahilinde, Beykoz kasr-ı hümayunu ile, Hünkâr iskelesi vardır. Burada Babıâli ile Rusya arasında 1833 'te Türkiye 'nin zararına olmakla meşhur tedafüi ittifak muahedenâmesi imzalanmıştır. Bu muahedenen sonra Servi-Burnu 'ndaki

tepede, ruslar tarafından, üzerinde rusça bir kitabe ile Pertev Paşa tarafından türkçe yazılmış manzum bir diğer kitabe bulunan, bir taş dikilmişti. Boğaziçi-Taşı adı ile mâruf olan bu taş, Ayastafanos 'taki rus âbidesi gibi, büyük harbin başlangıcında (1914) yıkıldı (tafsilât için bk. Osman Ergin, *Türkiye maariftarihi*, II, 447). Beykoz 'da hâlen mevcut köşk, Mısır valisi Mehmed Ali Paşa tarafından inşa ettirilerek, Abdülmecid 'e takdim olunmuş, sonradan Abdülaziz tarafından tamir ettirilmişti. XIX. asrın meşhur türk muharriri Ahmed Midhat [b. bk.] 'in Beykoz 'daki yalısı bugün hâlâ mevcuttur. Beykoz 'da vaktiyle su değirmenleri vardı; ustasına, uncu-başı denir ve acemi oğlanlarından müteşekkil ocağa „değirmen ocağj" adı verilirdi. Selim III. devrinde bu değirmenler yerinde bir kâğıthâne tesis edildi (Başvekâlet arşivi, sadaret müteferrika defterleri, 707/2; Cevdet, askerî, nr. 2651). Gerek Hünkâr iskelesinde, gerek Yalı-köyü 'ndeki mescidler orada bulunan bostancı veya uncu-başılıların eseridir. Beykoz câmiinin de banisi yine bostancı-başı Mustafa Ağa idi. Bunun yanında, yine bostancı-başılardan olup, bilâhare 1017 'de Kanije beylerbeyiliğinde vefat eden Ahmed Paşa bir mektep yaptırdı. Çeşmeleri bol olan Beykoz 'da Mahmud I. de 1159 'da gümrük emini Ishak Ağa 'mn nezareti ile bir çeşme yaptırmıştı ('Izzi, var. 64; *Hadi kat al-cavümi'*). Ishak Ağa namına Yalı-Köyü 'nde bir mahalle de vardı. Beykoz 'un suyu bol olduğu için gemiler, sefere çıkacakları zaman, fiçilerini buradan doldururlardı. Burası XVII. asırda, bir çok büyüklerin köşk ve yalılarının

BOĞAZIÇI 685

bulunduğu bir semt idi. Üsküdar mollasına tâbi olmakla beraber 150 akçe ile müneccim basılara meşruta

bulunuyordu. Sultaniye bahçesi bostancı-başı zabıta âmiri idi (Evliya Çelebi; Kâtib Çelebi, *Cihannümâ*, s. 664) Beykoz 'da eskiden mevcut tabakhane (Başvekâlet arşivi, Cevdet, askerî, nr. 3069) sonradan tekmil edilerek, büyük ve modern bir kundura fabrikası hâline getirildi. Balıkçılık burada çok inkişaf etmiştir ve öteden beri dalyanları, kalkan balığı ve paçası ile meşhurdur.

Beykoz 'a yakın olan Sultaniye mesiresi, Evliya Çelebi 'ye göre, özdemir-oğlu Osman Paşa 'nın Murad III. 'a takdim ettiği malzeme ile acemkârî bir köşk yapıldıktan sonra, Azerbaycan 'in büyük bir şehri olan Sultaniye 'ye izafeten, bu isim ile anılmağa başladı. Fakat Baye-zid II. 'den itibaren, bütün padişahların rağbet ve köşkler ile tezyin ettiği bu mevki, adını bundan dolayı da almış olabilir. Ahmed III. devrinde de alâka ve himmet gören Sultaniye bahçesi ve kasrı sonradan metruk kaldı. Selim III. burada nişan tâlimleri yaptırırdı; bu sebeple buraya nişan taşı koydurmuş, sedler inşa ettirmiştir. Hammer, kendi zamanında burada reis efendinin bir köşkü bulunduğunu kaydeder. Sultaniye 'deki bostancılar, geceleri Boğaziçi 'nde dolaşarak, emniyet ve asayişini temin etmek vazifesi ile mükelleftiler. Sultaniye çayırına yakın bir yerde bulunan Gümüş-Suyu Boğaziçi 'nin en iyi sularındandır. Paşa -Bahçesi. Dionysios'un Palödes tesmiye ettiği yeri Paşa-Bahçesi yanında aramak lâzımdır. Çubuklu koyunun şimâlindeki burun, bolistiridye avlandığı için, Stiridia adını almıştır. Gillius 'ta, Sultan Süleyman köşkü (Sultaniye köşkü) ile karşı karşıya olduğu için, Türk-Burnu şeklinde geçmektedir (Tournefort, *agn. esr.*). Bu civar vaktiyle büyük bir incirlik hâlinde bulunduğu için, İncir-Köyü adını alan

bir yer de vardı. Bu iki mevki Sultaniye 'yi takip eden bir sayfiye yeridir. Bâzi reisülküttâb ve kazasker mazûlîlerinin burada yalıları vardı. Hezarpâre Ahmed Paşa 'nın bir sarayı da burada idi; hattâ Paşa-Bahçesi adı da bu zatın bahçesinden gelmiştir. Bir aralık İncir-Köyü 'nde çoğalan kahvehaneler „erbab-ı fisk-ı fücura bir melce' olduğu" düşünülerek, yıktırılmıştı (Vâsıf, I, 146). Burada bostancı-başılardan Sinan Ağa 'nın yaptırdığı, sonradan, yine bostancı-başılardan bulunup, sadrâzam kethüdası olan Dürzi Hüseyin Ağa (ölm. 1173) 'nın bir mektep ilâvesi ile yenilediği İncir-Köyü camii vardır.

İncirli-Köy 'ün cenubunda bulunan Paşa-Bahçesi eskiden yalnız hıristiyanlar tarafından meskûn iken, bilâhare Mustafa III. 'nin burada mektep, çeşme ve hamam ile birlikte bir de cami inşasından sonra türklerin de rağbet ettiği bir semt olmuş, devlet ricalinden bir çoğu burada bağ, bahçe ve yalı yaptırmışlardır. Paşa-Bahçesi 'nde eskiden mevcut şişehâne bugün asrî bir cam fabrikasına tahavvül etmiştir. Bundan başka burada, 1932 'den itibaren, inhisarlar idaresinin müskirat fabrikası bulunmaktadır. Ç u b u k l u . Katangion, Çubuklu koyu ve Oxyrros Kanlıca 'nın şimâlindeki burundur ve bu sonuncusu Gillius 'ta Magnum Glari olarak gösterilmiştir.

Çubuklu, eskiden Akimitlerin manastırı ile meşhur idi. Çubuk lülesi yapıldığından veya Bayezid II. ile oğlu Selim I. arasında geçen bir hâdiseden dolayı, bu ismi alan bu semtte, eskiden beri Çu-buklu-Bahçe denilen bîr has bahçe ve bostancı ve neferlerine mahsus bir kışla vardı ve bu mesire civarındaki çubuklu-ocağı mescidi, bostancı-başılardan ağa-babası Halil Ağa tarafından yapılmıştı (adı hakkında bk. Evliya Çelebi, I,

465). Çubuklu 'da köşk, havuz ve güzel bir çeşme inşası ile Çubuklu deresini güzelleştire-rek, Feyzâbâd mesiresini tesis eden ve şenlendiren Damad İbrahim Paşa oldu. Kavuzun başında şâir Vehbi 'nin tarihini (1134) ihtiva eden bir taş vardı. Çubuklu 'da Keçecizâde İzzet Molla 'nın yaptırdığı (1238) diğer bîr çeşme ve Abdülmecid devri mâliye nazırlarından Rıfat Paşa 'nın tesis ettiği bir mahalle vardır. Rıfat Paşa, bu semti şenlendirmek maksadı ile, bayır üzerinde halka parasız arazi vermiş ve bu suretle Çubuklu 'nun imârına gayret göstermişti. Tepede Mısır hidivi Abbas Hilmi Paşa 'nın da güzel bir köşkü vardı ki, bülbülleri ile meşhurdu ve ilk baharda bir çokları bülbül dinlemek için, kayıklar ile buraya gelirlerdi. Bu köşk son zamanlarda İstanbul belediyesi tarafından satın alınmıştır.

K a n l ı c a . Uzun düz sahili, Phrixou limen ismini taşırdı. Burada, Hesychias 'a göre, Iason tarafından tesis edilip, bilâhare yenilenen Ar-temis adak yeri bulunuyordu (Pauly-Wissowa). Bundan sonra Chalkedonlulara âit olan ve Gillius 'ta Plaka tesmiye edilen Phiela (Kanlıca körfezi) geliyordu. Tournefort (Dionysios 'a atfen) 'a göre, eski Ciconium kasabasının mevkii Manoli körfezinin (Kanlıca körfezi) hemen yakınındadır ve Cornion denilmektedir. Mamafih bu addaki Trakyalı bir koloniye tarafından kurulmuş olan bu şehrin Kikonion (Çengel-Köyü) olduğu da tahmin edilmektedir(Pauly-Wissowa). Bundan sonra gelen burun, şeklinden dolayı, Lembos adını almıştır. Burası Moltke haritasında, bir aralık Kıbrıs muhassıllığı da yapan kazasker Tahsin Efendi 'ye âit olduğu için, Kıbrıs-muhassılı olarak gösterilmektedir ki, Anadolu-Hisarı ile körfez arasındaki burundur.

6âS BOĞAZIÇI.

Bu semt adını, her hâlde kağı arabası kullandıklarından dolayı, Kanglı (Kaygılı) tesmiye olunan (Nemeth Gyula, *A Honfoglalâ magyar-sâg kialakalâsa*, Budapeşt, 1930, s. 34) bir türk kabilesine mensup kimselerin bu yer ile her hangi bir surette alâkaları bulunmasından almıştır. Daha istanbul 'un fethinden önce, boğazın Ana- dolu kıyısına sahip olan türklerin bu mevkie bu addaki türk kabîlesi mensuplarını iskân etmiş olmaları ihtimâl dıŖında değildir. Hammer 'in bu ismi, *kan* kelimesinden teşkil edilmiş kanlı sıfatı ile münasebettar görmesi (Hammer), bir hata olsa gerektir. Eski vakfiyelerde Kanhcak olarak geçmesi de bu kanaati kuvvetlendirecek mâhiyettedir. Burası eskiden beri, bir sayfiye yeri olarak, çok rağbet gören bir semt idi. Kanunî devri ricalinden olup, 976 (1568) 'da Mısır valisi tâyin edilen İskender Paşa'nın 967 (1559/1560) 'de mimar Sinan 'a burada bir cami ve hamam yaptırması, XVII. asırda Evliya tarafından iki mektep, İbrahim Çelebi ve Emir Paşa yalıları gibi, bir çok yalıları bulunan 1200 evli ve bağı bahçeli bir şehir olarak gösterilmesi, mevkiin harikulade nezaret.ve güzelliğinden dolayı, bu semtin türklerin Bağıziçi 'ne sahip oldukları ilk devirlerden itibaren kalabalık ve mâmur bir yer olduğunu izah eder. İskender Paşa camii sonradan, en sonuncusu 1942 'de olmak üzere, bir çok tamirler görmüştür (tafsilât için bk. Cabir Vada, *Boğaziçi konuşuyor*, s. 68 v.dd.). İskender Paşa ile oğlu Ahmed Paşa buradaki türbede medfundur. Yine camiin sağ tarafında, *Bahcat al-fatâvâ* müellifi şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi (ölm. H56)'nin mezarı vardır. Bundan başka sûfîlerden Sinan Efendi (ölm. 974) 'nin yaptırdığı mescid burada idi (*Hadikat al-cavâmı*) ki, yeri bugünkü mescid çeşmesi

ve arkasındaki Sinan Baba mezarının yakınında bulunuyordu. Gerek bu mescid, gerek *Hadikat alcavâmi* 'in Bahaî körfezi yakınında gösterdiği ve Memiş Sinaneddin Efendi (ölm. 986) 'nin yaptırdığını söylediği Dolayı mescidi hâlen mevcut değildir. Esasen Dolayı bağı (Anıca-zâde Hüseyin Paşa yalısı arkasında Dolanma Dolayı pınarı da Boğaziçi 'nin meşhur sularındandır ; krş. Aşir Efendi mahdumu Meh-med Hafid, *Manân al-miyâh*) Anadolu-Hisarı hudutları içindedir (bk. Cabir Vada). Kanlıca câmiinin 1,5 km. cenûb-i şarkîsinde banisi Şeyh 'Ata Allah Efendi (ölm. 1204) olan bir nakşi-bendî dergâhı bulunuyordu. 1266 (1851)'da da Rifat Paşa tarafından yaptırılan bir muvakkit-hane mevcuttur. Sütü ve yoğurdu meşhur olan Kanlıca bilhassa mesireleri ile de Boğaziçi 'nin en ^özde bir semti idi. Mahmud I, devrinde tesis edilip, padişaha mahsus mûtenâ bir biniş mahalli olan ve sonra da zaman-zaman padişahların rağbet ettikleri bir yer bulunan Mîrâbâd (Mihrâbâd) mesiresi burada Fıstıklı yokuşundan körfeze inen sahada idi. Yüksek fıstık, servi ve çınar ağaçları ile kaplı bulunan bu yer, Vecihi Paşa 'dan sonra, metruk kalmış ve Kanlıca halkının gezinti yeri olmuş ve bilâhare de mısırlı prenses Rukiye 'nin tasarrufuna geçmişti. Kanlıca 'ya yakın Göztepe 'den çıkan meşhur Göztepe suyu buradadır ve kasabada müteaddit çeşmelere getirilmiştir (Kanlıca 'nın çeşmeleri hakkında tafsilât için bk. Cabir Vada). Kanlıca 'da son asrın bâzı meşhur devlet adamlarının yalıları bulunuyordu; Abdül-hamid II. 'in hâriciye nâzın Saffet Paşa yalısı Kanlıca 'yi tezyin eden büyük ve güzel yalılardan idi. Bunlardan bir çoğu yanmış veya harap olduğundan, yıktırılmıştır. (tafsilât için bk. Cabir Vada,

ayn. esr.). Bundan başka burada akıntısı ile meşhur Çakal burnunda tarihî binalardan bir karakol vardır. Bu bina Abdülaziz devrinde Boğaziçi sahillerinin münasip mevkilerine muhtelif tarzda inşa ettirilen ve bugün birer eşi Paşa-Limanı ile Çengel-Köyü 'nde bulunan, fakat kullanış şekli değişen karakollardan biridir. Burada daha evvel bir tabye de yaptırılmıştı (aş. bk.). Kanlıca 'nın Saffet Paşa bağı ile Yazıcı çiftliğinden başka en güzel mesireleri Kavacık ve Körfez 'dir. Bunlardan birincisi, kazasker Hasan Tahsin Efendi tarafından te'sis edilmiş, tepede bir çiftliktir. Asıl cumartesi günleri kalabalık olan bu gezinti yerinde, 1253 'te yaptırılmış bir havuz ve çeşme vardır. Burası 1317 'den itibaren Mısır hidivi İsmail Paşa damadı Mahmud Sırrı Paşa 'ya intikal etmiştir. İkinci mesire, Kanlıca 'nın ve belki Boğaziçi 'nin en güzel bir mevkii olan Körfez olup, Bülbül-Deresi 'nin mansabında bulunmaktadır. Burası Mehmed IV, 'in şeyhülislâm Mehmed Bahaeddin Efendi 'ye ihsan etmesinden ve onun burada bir yalı yaptırmışından dolayı, Bahâî körfezi namı ile de yâdedilirdi. Bu yalı Mehmed IV. devrinde o kadar meşhur idi ki, İstanbul 'a gelen Avusturya elçisine, hem yaz aylarında ve mehtaplı gecelerde emsalsiz mehtap âlemlerinin yapıldığı bu pitoresk yerde, bu âlemlerden birini göstermek, hem de «Boğaziçi 'nde bulunan cennet âsâ yalıları seyr" ettirmek üzere, burada sadrâzam bir ziyafet vermişti (Râşid, *Tarih*, 1076, I, 109). XIX. asırda Körfez 'de mehtap âlemi Boğaziçi 'nin en büyük cazibesi olmuştur. Kanlıca 'da sadrâzam Amca-zâde Hüseyin Paşa 'nın, yaptırdığı bir yalı vardır. 1700 'de Karlofça muahedesinin tasdiki münasebetiyle gelen Avusturya elçilerine burada bir ziyafet verilmiş ve İngiltere ile Hollanda elçileri de bu ziyafette

bulunmuştu. Yalının *T* şeklinde olup,
BOĞAZIÇI 68;

çok zarif tezyinatı hâvi bulunan salonu, en ziyâde dikkati celbeden kısmıdır. Bu salonun çıkıntısındaki pencereler, boğazın her tarafını görmeğe müsait olduğu gibi, pencerelerin üst kısmında ve tavanda görünen mütenevvi tezyinat, duvarlarda göze çarpan çiçek resimleri, yalayı ziyaret edenlerin hayranlığını celbetmiş-tir. Salonun ortasında san'atkârâne oymalar ile süslü bir de mermer havuz bulunmaktadır (tafsilât için bk. H. Saladin et R. Mesguich, *Le Yalı des Keuprulia Anatoli-Hissar*, Paris, 1915, Societe des Amis des Stanboul).

A n a d o l u - H i s a r ı . Gök-Su vadisine, Potamönion („tatlı su") deniliyordu ve bizzat dere eski çağlarda Aretas adı ile mâruf idi. Yine bu sahilde Chaîkedonlulann bir deniz muzafferiyeti yüzünden meşhur olmuş bulunan Nausikleion isimli bir mahal vardı. Gillius Küçük-Su'yu, Napli deresi ve munsap olduğu koyu, Napli körfezi olarak, zikreder.

Bu semt Gök-Su deresinin boğaza munsap olduğu yerde ve kısmen, Göztepe ve Kavacık 'tan gelen sağrının şark yamacı üzerine kurulmuştur [bk.

ANADOLU-HİSARI J. Burada ayrıca bir namazgah ve yine amasyah Sinaneddin Efendi 'nin yaptırdığı Sinan Efendi mescidi bulunuyordu (*Hadikat al-cavâmî*).

Kazasker ve şeyhülislâm mazûllerinden bir çoğu hisarda ikamete memur edilirdi. Gök-Su deresi ve cenubundaki Küçük-Su deresi ve çayırılığı mâruf mesirelerdir.

Gök-Su üzerinde bir köprü ve tepede

Mahraud I. ve Selim III. tarafından vazedilmiş nişan taşları ile eskiden bu dere boyunca bahçe ve değirmenler vardı. Gök-Su deresi 1909'da-ki feyezan

esnasında dolarak, bir çok hasarı mucip olmuş, bundan sonra, kısmen bu yüzden, buraya rağbet azalmıştır. Derenin çamuru ile yapılan Gök-Su testileri meşhurdur. Küçük-Su kasrının bulunduğu yerde eskiden bir bostancı ocağı olduğu gibi, bir iki ahşap köşk de vardı. Mahmud I. 'un buraya rağbet etmesi üzerine, sadrâzam Devatdar Mehmed Paşa güzel bir kasr inşa ettirdiği gibi, ayrıca cenubundaki tepeden su getirtmiş, havuz ve fıskiye yaptırmıştır (1752). Bu kasr Selim III. ve Mahmud II. devirlerinde tamir edildikten sonra, 1273 'te Abdülmecid devrinde yeniden inşa olunmuş, Abdülaziz zamanında ise, „şen cephele" ismini alacak bir tarzda tekrar tamir görmüştür.

K a n d i l l i . Tournefort Kandil bahçesinin eskiden Bosfor Nicopolis 'i adını almış olup, Bithinya 'nın bir şehri olduğunu ilâve eder. Kuvvetli bir akıntının cereyan ettiği burun Echaia (Kandilli burnu) ismini taşır ve Gillius, bir megaralıya izafeten, bu mevkii Molterino olarak kaydeder. Dethier ise, kuvvetli akıntısı sebebiyle, Perirrous adını aldığını bildirir.

îvîurad III. 'm havasını ve manzarasını severek, sıklık geldiği Kandilli has bahçesi, adını, bir rivayete göre, burada mevcut bir papazın bahçesinde Gök-Su mesiresinden dönen padişahlar için yaktığı kandil sebebiyle, diğer bir rivayete göre de, Revan fethiden avdette (1042), evvelce burada inşasını Murad IV. 'm emrettiği köşke gelince, Mehmed adında bir şehzadenin doğması üzerine, yedi gece kandil donanması yapılmasından almıştır. Evliya Çelebi 'nin „bağ 1 irem, bâğ-ı cenan" olarak vasıflandırdığı Kandilli has bahçesi, Akıntı-Burnu 'nda bir kaya üzerinde müteaddit kasırlar ile süslü bir bahçe idi (Naimâ, III, 166 ; *Hadikat alcavami*, Boğaziçi). Fakat 981 'de „Bahçe-i kandil"

mevcut olduğuna ve Kandilli burnu denilen yüksek yerde boğazın şimal ve cenubuna nazır mahalde eskiden beri bir fenerin mevcudiyetine nazaran, öteden beri bu isim ile tanındığı kabul edilebilir.

Rumeli-Hisarı, Şehidlik tepesi ve kısmen Mir-gün, Yeniköy ve kanlıca ile Anadolu-Hisarı ve Gök-Su ile Küçük-Su arasına nezareti olan bu semt bir taraftan Küçük-Su deresine, diğer taraftan Vaniköyü 'ne kadar uzanan yalılar ile ortadaki mahallelerden müteşekkildir. XVIII. asrın başında Damad İbrahim Paşa 'nın, sadarete geldikten sonra, mîrî sarayların harap hâllerinin ecnebilere ve bilhassa tam o sırada hükümet merkezine gelecek olan Avusturya ve Venedik elçilerine fena te'sir edeceği mülâhazası ile, tamirlerine karar verdiği sırada, Kandilli sarayını da ihya etmişti (Râşid, *Tarih*, V, 160). Mamafih Kandilli'yi imâr eden Mahmud I. oldu. 1165 (1751/1752) tarihinde, evvelâ buradaki harap olmağa yüz tutan sâhiisaraym sınırları tâyin ve evkaf-ı hümayuna ilhakı tesbit edilmiş, saray yenilendikten sonra merkezî bir mevkîe bir cami ile hamam ve dükkânlar inşa edilmiş, sonra „!eb-i derya olan sevâhil-i taraf-ı hümayundan icareteyn ile talibine ve sevâhiSin gayr-i mahalleri yalnız icare-i müeccele kaydı ile rağbet edenlere" verilmiş ve burası Nevabâd tesmiye olunmuştu ('İzzi, var. 272). Kandilli 'de muhtelif kimseler tarafından müteaddit kuyular açtırılmış ve umuma tahsis edilmiştir. Bunlardan ikisini sadrâzam Siyavuş Paşa (ölm. 1066) ile Şam valisi Boynu-eğri Mehmed Paşa kazdır-mışlardır. Kösem Sultan baş ağasının kazdırdığı kuyudan dolap ile çekilen su ise Devatdar Mehmed Paşa 'nın yaptırdığı boğaza nazır çeşmeye akıtılıyordu.

Kandilli sarayı zamanla harap olduğundan,

Abdülhamid I. 'in ilk devirlerinde yeri satıldı ve vakf-1 hümayuna ilhak olundu. Mahmud II. Kandilli iskelesinin tam karşısında bir binek taşı vazeltirmiştir ki, her vakit buradan ata

6ââ BOĞAZIÇI.

binerek, çok sevdiği İcâdiye'ye giderdi. Kandilli 'de bâzı sultan yalıları da vardı. Bunlardan Cemile Sultan yalısı, mısırlı Mustafa Fâzıl Paşa tarafından yaptırılmıştı. Sadrâzam Kıbrıslı Meh-med Paşa'nın yalısı da burada idi. Kandilli burnu üstünde Mahmud II. 'un kızı Âdil Sultan 'm bir sarayı vardır ki, şimdi Kandilli kız lisesi binasıdır. Bâzı mâruf fransız ve ingiliz aileleri Kandilli 'ye rağbet göstermiş ve burada oturmuşlardır. Kandilli 'nin ' yazmacılığı meşhurdur. Vani-KSyü. Burası eskiden sakinlerinden birine göre, Lykadion yahut Kykladion koyu ismini taşırdı. Bunun cenubundaki sahil Bro-choi 'dır ve Prokop 'e göre, Justinianus I. burada (Dethier'e göre, Kuleli 'de), Anapulus'ta olduğu gibi, Mikâil namına, bir mâbed te'sis etmişti. Bunun şimalinde yine Justinianus I. ve Theodora tarafından inşa edilen, Metanoia adında, tevbekâr kadınlara mahsus bir manastır vardı. Eskiden Papaz-Korusu (Papaz-Bahçesi) namı ile, mâruf olan bu civar, Mehmed IV. tarafından muallim-i sultanî Vânî Mehmed Efendi (ölm. 1096) 'ye tevcih edildi. Bu zâtın burada evvelce bostancılara mahsus mescidi tevsî ve kendisi de bir yalı inşa ettirmesinden ve bâzı hayratı bu camiye vakıf bırakmasından, bu mahal onun adı ile anılmıştır (Evliya Çelebi ; Râşid, I, 134). Bu camide imamlık yapanlara İstanbul gümrüğünden para tahsis edilmişti (1215 tarihine âit bir vesika için bk. Başvekâlet arşivi, Cevdet, evkaf, nr. 2231). Cami, Küçük-Su kasrının inşası sırasında (1166), Devatdar

Mehmed Paşa tarafından, esaslı bir şekilde tamir ettirildi. Vaniköy korusunun arkası dik bir tepedir (114 m.). Bu tepe daha evvel Kenan Efendi çiftliği adı ile tanınmıştı. Bu zat, burada bir kasır inşa ettirerek, Mahmud II. 'a arazisi ile birlikte takdim etmiş, fakat, İcâdiye namı ile şöhret bulan bu köşk, Kırım harbi sırasında, İngiliz askerlerinin ikameti esnasında yanmıştır. Bu tepede 1917 ağustosuna kadar bir kuleli bina ile bir de kârgir iki katlı binadan ibaret tesisat vardı ve harbiye nezaretine bağlı idi. 19. yüzyıla kadar buradan yangın ilân eden toprak atılırdı. 1917 senesinden itibaren, burada rasathane tesis olunmuştur.

Kuleli. Eskiden Kule bahçesi adı ile, has bahçelerden biri bulunan bu semte Kanunî zamanında alâka gösterilmiş, bazı binalar ve ezcümle bir Sansonhâne ve bir mescid inşa edilmiştir (Evliya Çelebi, *İjadikat alcavâmi*'), Her hâlde burada mevcut bostaucı-başı odaları da yine o vakitten kalma tesislerdi. Bunun yerinde, bilâhare, Mahmud II. ahşap olarak bir süvari kışlası yaptırdı ve sahilde Kaymak Mustafa Paşa (ölm. 1143) 'nm inşa ettirdiği mescidi, bazı ilâveler ile, yeniledi (1244). Mahmud II. bâ-zan bu camide namaz kılar ve kışlada askerî tâlimleri ile meşgul olurdu. Bu kışla Abdülmecid devrinde yanmış, kısmen kârgir olarak tekrar yapıldıktan sonra, Kırım harbi esnasında, İngiliz yaralı hastahânesi iken, tekrar yangınla harap olmuş, fakat 1277 'de kârgir olarak yeniden inşa olunmuştur. Burası 1289 'da askerî idadî mektebi ittihaz edildi. 1293 (1876/1807) harbinde kışla bir müddet hastahâne hâline konuldu ise de, 1295 (1878) *te tekrar mektebe tahvil olundu. 1306 'da hastahâne Beylerbeyi 'ne nakledildi ve 1311 'de ve daha sonra yeni kısımlar ilâve olundu. Yakın senelere kadar

Kuleli askerî lisesi burada idi. Abdülmecid 'in son devirlerinde, padişah ve hükümet aleyhinde gizli olarak teşekkül edip, sonra meydana çıkan cemiyet âzası Kuleli kışlasında muhakeme edilmişlerdi; bundan dolayı bu vak'a „Kule!i vak'ası" namı ile mâruftur. Çengel-KSyö. Kuleli 'den sonra gelen bir koy içinde ve Çakal dağı eteklerinden çıkan Bekâr deresinin munsabında, üç mahalleden mürekkep, büyükçe bir köydür. Evliya Çelebi, İstanbul fethedildiği zaman burada bulunan bir takım çengeller yüzünden, bu semtin bu adı aldığını söylerse de (*Seyahatname*; Hammer, *agn. esr.*), burada gemi çapalarının yapıldığını, bunlara „çengel çapa" denmekte iken, yalnız, „çengel" adının bu köye izafe edildiğini kabul edenler de vardır (*Mir'St-i istanbul, Boğaziçi*). Burada eskiden mevcut has bahçe Murad IV. zamanında tanzim edildi. Çengel-Köyü 'nün başlıca mesiresi olan ve Havuz-Başı denen geniş vadi, Beylerbeyi ile kendi arasındaki hududu teşkil eder ve burada Şeyh Nevres tekkesi (Kadiri) vardı. Çengel-Köyü'nde biri, Hacı Ömer Efendi tarafından inşa ve Sâliha Sultan (Mahmud I. 'un validesi) tarafından tamir ettirilen Çengel kariyesi mescidi, diğeri Yenimahalle 'de kapudan-ı derya Abdullah Paşa (Hamdullah Paşa) 'nm yaptırdığı cami olmak üzere, başlıca iki cami ile, suyu Çamlıca 'dan gelen ve Yusuf Ziya Paşa 'nm tamir ve ihya ettirdiği Vezir-Çeşmesi kayda değer âbidelerdendir (Çengelköyü 'nde XVIII. asır başında mevcut fırın ve müstemilâtı hakkında bir vesika için bk. Başvekâlet arşivi, İbnülemin, dâhiliye, nr. 1268). XVII. asırda burası Üsküdar mollasının hükmünde bir su-başılıktı ve ahalisinin çoğu rumdu. İstanbul 'a nazır tepelerden biri üzerinde, vaktiyle Abdülmecid 'in ara-sıra geldiği ve son sahibinin kendisine takdim ettiği Köçe-oğlu Agob 'a âit

köşk, cumhuriyetten önce, son osmanlı hükümdarı Vahideddia 'in elinde bulunuyordu.

BOĞAZIÇI. oâj

Beylerbeyi . Burası eskiden Archai Pho-izousai tesmiye edilirdi. Yakınında iki yuvarlak kaya vardı ki, bunlardan biri büyük ve diğeri küçük Diskos idi (Pauly-Wissowa). İstavroz mevki, adını burada Konstantin 'in inşa ettirdiği kilisenin üzerine koydurduğu yaldızlı bir haçtan almıştır.

İstavroz bahçesi» has bahçeler (1093 tarihli bir vesika için bk. Başvekâlet arşivi, İbnülemin, saray, nr. 199) arasında bulunan bu semtte Mahmud I. Ferahfeza kasrını yaptırdı (1734). Mahmud I. vâldesine mahsus olmak üzere, yine bu civarda (Beylerbeyi ile Çengel-Köyü arasında) Şevkâbâd kasrını yaptırmıştı. Mahmud II. vak-tile Murad III. devri beyîerbeyilerinden Mehmed Paşa 'nın sarayı yerine İstavroz sâhilsara-yını yaptırdı (inşası hakkında 1243 ve 1244 tarihli vesikalar, için bk. Başvekâlet arşivi, Cevdet, saray, nr. 1040, 5544). Bundan sonra bu saray Beylerbeyi sarayı tesmiye edilmiş ve bu isim bütün semte aile olmuştur.

Bu sarayda bir aralık yangın çıkmış ve padişah (Abdülmecid) Çırağan'a nakletmişti (1251, 1268 ve 1270 tarihli vesikalar, Başvekâlet arşivi, Cevdet, saray, nr. 39, 257, 608). Bugün İstavroz bahçesi yalnız Bostan deresine münhasır gibidir. Beylerbeyi sarayını baştanbaşa beyaz mermerler ile yeniden yaptıran Abdülaziz 'dir (1865). Bu saray, müzeyyen salonları, içindeki havuzları, üst kattaki hamamı ve bahçesi ile, güzel bir mimarî örneği teşkil eder. Yazlarını hep burada geçiren Abdülaziz, misafirleri olan hükümdar ve yüksek şahsiyetlere (Fransa imparatoriçe-si Eugenie, Avusturya imparatoru François Jo-seph, İran şahı Nâsireddin) bu

sarayı tahsis etmişti. Abdülhamid II. de hai'inden sonra, son senelerini burada geçirdi ve burada vefat etti. Banisi bostancı basılardan Abdullah Ağa (ölm. 1000) olan ve Mahmud I. ile Abdülhamid I. 'in tamir ettirdikleri İstavroz camii ile Abdülhamid I.'in yaptırdığı (1192), Mahmud II.'un bir minare ekleyerek, tamir, tevsi ve kârgir bir iskele ile bir muvakkithâne ilâve eylediği Beylerbeyi camii (1235), bu semtin başlıca mühim âbideleri teşkil eder. Beylerbeyi 'nde, biri Bedeviye tarikatine mensup Seyyid Efendi dergâhı, diğeride İstavroz dergâhı olmak üzere, iki tekke mevcuttu.-Bu köyde bulunan evlerin ve arazinin hepsi Abdülhamid I. evkafından idi.

Selim I. in Çaldıran seferinden dönüşünde Tebriz 'den beraber aldığı ilim adamlarından Nakkaş Baba 'nın Kuzguncuk 'un şimalinde Nakkaş Baba bahçesini ve bu isimle anılan köyü tesis etmiş olduğunu da biliyoruz (Nakkaş Paşa bahçesi olarak, XVII. asır ortasında da meşhurdur ; krş. Evliya Çelebi, *ayrı. esi:* ve Başvekâlet arşivi, İbnülemin tasnifi, saray, nr. 2855).

İl&m Ansiklopedisi

K u z g u n c u k . Eski adı, ismini yaldızlı kiremit ile kaplı ve Justinianus II. tarafından yaptırılan bir kiliseden alan, Chrysokeramos idi. Burada vaktiyle St, Paul dârüleytamı ile bir hastahâne bulunuyordu. Bu mevkiden sonra gelen Chrysopolis (Üsküdar) ile, Bosporus Thra-cius 'un Anadolu kıyısı nihayet bulur. Bugünkü adını Fatih devrinde burada yerleşmiş olan Kuzgun Baba adındaki bir velîden alan bu koy, öteden beri daha ziyâde rum ve ya-hudiler ile meskûn idi. Ancak son asırda bir cami inşa edildi (Üryanı zadeler tarafından). Başlıca caddeleri İcâdiye, Paşa-Limanı ve Nakkaş olup, Hacı Kaymak, evvelce Kuzguncuk veya

Frenk tepesi denilen Münir Paşa tepesi de belli-başlı mahalleleridir.

Boğaziçi'nde nakil vasıtaları ve mesireler. Eskiden Boğaziçi 'nde işleyen nakil vasıtaları premeler, çektiriler, pazar kayıkları ve padişahlara mahsus saltanat kayıkları idi. Premeler altı çift kürekle hareket eder ve Boğaziçi 'ndeki bâzı iskeleler ile gezinti yerlerine işlerdi. Fakat asıl ihtiyacı karşılayan her semtte, hâsılatı her hangi bir hayrata vakfedilen, pazar kayıkları idi. Bunlar halkın İstanbul ile olan irtibat ve münakalesini temin ettikleri gibi, isteyenleri mesirelere de götürürdü. Her mesirenin muayyen bir günü vardı. İstanbul 'a gidip gelmek içüü, haika kolaylık olmak üzere, evkaf nezareti 1252 tarihinde Boğaziçi iskelelerinde pazar kayıklarını çoğaltmıştı. Gerek bunlar, gerek ateş kayıkları, küçük yelkenliler ile balıkçı kayıkları günlük seyr-î sefere kifayet etmediğinden, orta halli halk Boğaziçi 'nden kolaylıkla istifade edemiyordu.

Padişahlar müzeyyen ve muhteşem saltanat kayıkları ile Boğaziçi 'nde gezintiler yapar ve her bahçe veya kasrın sandai-ı hümayun, tebdil-i hümayun ve ağalar iskeleleri, ayrıca Küçük-Su 'da piyâdegân 1 hümayun iskelesi bulunurdu. Abdülmecid devrine gelinceye kadar devlet ricali ve ileri gelenler çektiri ve müteaddit çifte kürekli kayıklar ile gidip-geürîrdi. Son zamanlara kadar bu hususta bir teşrifat usûlü de vardı. Vükelâ ve yüksek mevki sahipleri ile Eflâk-Boğdan beyliği ve patriklik makamı namlarına olan kayıkların ve küreklerinin şekil ve adedleri bir nizâmnâme ile tesbit edilmişti. Meselâ vezirler beşer, bâlâ ricali dörder, ûlâ evveli üçer, ûlâ sanisi ve mütemayizlerin ikişer çifte kayıklara binmeleri lâzımdı. Kez^-yezsr-lerin

kayıklarında bir yaver, tüfekli ve~"palas-kalı iki çavuş bulunuyordu. Teamüle *gcrs*: göç işin mutlaka irâde-i seniye alınmasına lüzum görülür ve muayyen mevsimde herkes yalılarına naklederek, yine muayyen mevsimde istanbul 'daki evlerine dönerlerdi. Kayıklar saray veya

U

6gö BOĞAZIÇI.

kasr-ı hümayunlardan birinin önünden yahut vükelâdan birinin yalısı açığından geçerken, şemsiye kapamak hürmet iktizasından idi (Ali Rıza. ayn. makale, *göst. yer.*).

Mesirerlerden en rağbet göreni Gök-Su mesiresi idi. Bunun günü cuma idi. Mamafih hazirandan eylül sonuna kadar olan mevsimde pazar ve çarşamba günleri de Gök-Su âlemi yapılabilirdi. Gök-Su deresinin i km. kadar olan mesafesi, muhtelif büyüklükteki' piyade denilen Boğaziçi kayığı, sandal v. s. gibi deniz vasıtalarının gezmelerine müsait ve bâzı günler o derece izdiham olurdu ki, giriş ve çıkışın dört saat sürdüğü vâki idi. Buradaki Baruthane çayırı ile Gök-Su ve Küçük-Su çayırıları yaya, atlı ve arabalı zâirler ile dolu idi. Kadınlar araba ile gezerler, hattâ Rumeli cihetinde oturan sultanlar ile vükelânın haremleri hususî arabalar için, Anadolu kıyısında bir yer tedarik ederlerdi. Çok nezih olan bu mesireyi padişahların ve şehzadelerin seyrettikleri de olurdu. Senenin muayyen günlerinde (eylülün 8. günü ile müteakip pazar) Ortodoks rumların Gök-Su 'daki ayazmayı ziyaretlerinin de hususî bir ehemmiyeti vardı. Yûşâ teferrücu, Kanlıca, Çubuklu ve Beykoz gezintileri yaz mevsiminin muayyen günlerinde Boğaziçi halkının, pazar kayıkları ile giderek, eğlendikleri yerlerdi.

Tanzimatm ilânı ve Kırım harbini takip eden

senelerde, Boğaziçi daha fazla rağbet görmüş, hâli ve vakti yerinde olanlar burada birer yalı, köşk edinmeğe gayret göstermişlerdir. Bunun neticesi olarak, seyr-u sefer ihtiyacı artmış ve münhasıran Boğaziçi ne işlemek üzere, 1851 'de tersaneden bir vapur tahsis edilmiştir. Bu vapur o senenin nisanından itibaren, günde bir defa köprüden hareket ederek, aldığı yolcuları Boğaziçi nin iki tarafındaki iskelelere çıkardıktan sonra, geceyi Istinye de geçirecek ve sabahleyin yine o suretle müşteri alıp, köprüye getirecekti (*Takvîm-i vekayi*, 29 cemaziyelahir, nr. 445 \ Boğaziçi 'nde bu suretle vapur işletilmeğe başlanması ve burada hayatın canlanması, bir şirket teşkili fikrini ilham etmiştir. Bu fikrin ilk müteşebbisleri, o zaman sadaret müsteşarı olan Fuad Paşa ile Cevdet Paşa, Bursa 'da buldukları esnada, şirket-i hayriyeyi tasavvur etmişler ve istanbul 'a dönüşlerinde de (1267) bu fikri tahakkuk ettirmişlerdir (Fatma Aliye, *Cevdet Paşa ve zamanı*). Şirket-i hayriyenin teessüsünden sonra, Boğaziçi daha fazla inkişaf etmiş ve türklerin İstanbul 'a sahip olduklarından itibaren, şenlendirdikleri ve gü-zelleştirdikleri bu emsalsiz yer, bir kat daha parlamış, fakat XIX. asrın son seneleri ile XX. sının ilk senelerinde Anadolu kıyısındaki köylerin

rağbete mazhar olmaması üzerine, Boğaziçi mâmuriyet ve şerefini kaybetmeğe başlamıştır. Boğaziçi 'nde Cumhuriyet devrinde her iki sahil boyunca, muntazam yollar açılmasına veya mevcutların genişletilerek, iyileştirilmesine ehemmiyet verildi. Çengel-köyü 'nden Beykoz 'a kadar yeni ve kısmen asfalt bir yol açıldığı gibi, evvelce mevcut Mecidiye-Köyü — Istinye — Büyük-Dere yolu da geniş ve asfalt olarak yapıldı, Bebek — Istinye yolu hâlen inşa halindedir.

Bugün Taksim — Yeni-Mahalle arasında muntazam otobüs seferleri vardır.

B o ğ a z ı n m ü d a f a a s ı . Karadeniz boğazının müdafaasına eski zamanlardan beri ihtimam gösterilmiştir. Leunclavius, Bizans imparatorları devrinde, boğazın en dar yerinde, biri Anadolu, diğeri Rumeli tarafında bulunan iki hisarın mevcudiyetini bildirir. Sonraları bunlar harap olmuş ve hapishane olarak kullanılmıştı. Bu vadide yapılan ikinci teşebbüs, XIV. asırda Boğaziçi 'ne hâkim olan Cenevizlilerin Anadolu ve Rumeli kavaklarında, bugün de Ceneviz, Yoros ve imroz kaleleri adı ile harabeleri mevcut bulunan, kale ve tahkimatı inşa etmeleri ile vukua geldi. Bizanslılar boğazı, IX. ve X. asırlarda ruslara ve bul-garlara karşı müdafaa etmişlerdi. Cenevizliler ise, XIV. asırda Karadeniz ve boğaza hâkim olmak gayesi ile, Kavaklardaki tahkimatı vücuda getirdiler.

Osmanlılar Bizans 'in ve Karadeniz boğazının büyük askerî ehemmiyetini çok erkenden anladılar ve İstanbul 'u zapta niyet ve muhasaraya teşebbüs eden Bayezid I., XIV. asrın sonlarında boğazı tarassut için, Güzelce-Hisar adı ile, Anadolu-Hisarı [b. bk.]'nı yaptırdı. Murad II. Rumeli tarafında bir kale yapmağı düşündü ise de, bu tasavvurunu tahakkuk ettiremeden, öldü. Halefi Mehmed II. Bizans 'm Karadeniz ile irtibatını kesmek için, Boğaz-Kese11 adı ile, Rumeü-Hisarı nı, istanbul 'un zaptından bir sene evvel, yaptırdı (1452; bk. BOĞAZ- KESEN). Keza Bayezid I. Kavak 'm şimâ-lindeki Yoros kalesini de almış, sonra Fâti h buraya bir mikdar kuvvet koymuştu. Bundan sonra, Osmanlı imparatorluğunun bütün yükselme devrinde Boğaziçi, müdafaa bakımından, hiç bir tedbir almağa, yeni tahkimat ile takviye edilmeğe ihtiya2 göstermedi.

Ancak imparatorluğun dahilî ve haricî bâzı sarsıntılar geçirdiği XVII. asırdadır ki, burası dikkat nazarını çekmeğe ve müdafaası düşünülmeğe başlandı.

Boğaziçi Osmanlılar devrinde ilk defa 1624 (şevval 1033) 'te Don kazakları tarafından bir baskına uğradı.

Donanmanın meşgul bulunduğu esnada Karadeniz 'i boş bulan kazaklar, 100 den fazla gemi ile, boğaza geldiler ve Yeni-Köy, Tarabya, Büyük-Dere, Sarı-Yer mevBOĞAZIÇI.

691

kilerini yağma ve tahrip ettiler. İstanbul 'dan bostancılar ile ciğer kıt'alarm, gemilere binerek, bsalara karşı gitmesi üzerine, derhâl çekildiler (Naimâ, II, 34i). Bu hâdiseden sonra, divan kurularak, vezir kapudan Receb Paşa ve Kozlu Ali Ağa 'nın teklifi ile, boğazın ağzında Kavaklarda kaleler (kilidülbahr) inşa edilmesi kararlaştırıldı; kısa bir zamanda bu tahkimat ikmâl edildi ve içerisine muhafızlar ile topçular konuldu. Bu tahkimata Boğaz-Hisarı (Kavak- Hisarı; İzzî, var. 63) denildi (Evliya Çelebi ; Katib Çelebi, *Cihannümâ*, İstanbul, 1145, s. 664). XVII. asrın sonunda, Avusturya ve Rusya muharebeleri sırasında, boğazda bâzı müdafa tedbirleri alınmakla beraber, bu işe ancak XVIII. asır nihayetlerine doğru ehemmiyet verilmeğe başlandı.

Rusya Kırım '1 ve Karadeniz 'in bir çok limanlarını ele geçirmiş ve donanmasını kuvvetlendirmişti. Böylece Karadeniz boğazını tehdit edecek bir vaziyete geldi. Bu sebeple 1768 harbinde boğazın iç ve dışında eski kaleleri tâmirve yenilerini inşa etmek lüzumu hâsıl oldu. Öteden beri Bo-ğaz-Kesen ve Güzelce-Hisar (Anadolu-Rumeli-Hisarı) kalelerinde birer kethüda ile muayyen miktarda nefer bulunduğu gibi (bk. Başvekâlet arşivi, Ali Emîrî, Ahmed I. devri), Kavak hisarlarında da

müstahfız adı ile, şahinci ve çakırcı neferlerine boğazın müdafaa işleri tevdi edilmişti. Fakat bu teşkilâtın boğazın müdafaasına kâfi gelmediği görülerek, bundan sonra bir taraftan yeni tahkimat inşasına çalışılırken, diğer taraftan da, yeni müdafaa teşkilâtı yapıldı. Evvelâ boğazın dışında, Rumeli tarafında Kilyos (kaie-i Bagdadçık) 'ta ve Anadolu tarafından Irva (kale-i Revan-cık) 'da iki ve medhâldeki fenerlerde (kale-i fener-i Anadolu, kale-i feneri Rumeli) iki olmak üzere, dört kale yapıldı (1187 ; Başvekâlet arşivi, Cevdet tasnifi, askerî, nr. 2347, 5594; Cevdet, *Tarih*, III, 125). Buna sonradan Rumeli kıyısında Garipçe kalesi ve Büyük-Liman tersanesi, Anadolu kıyısında da Poy-raz-Limanı kalesi olmak üzere, üç kale daha ilâve edildi ve „kılâ-ı seb'a" denildi. Bu teşkilâtı kuran kapudan-ı derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa olmuştur. Bu kalelere muayyen vazifeleri olan birer dizdar, -kethüda ve lüzumu kadar müstahfız, topçu ve cephâneeî neferleri tâyin edildi. Ayrıca Rumeli ve Anadolu Kavakları hisarlarında bostancı ocağından usta olarak gelenlerin de noksanları ikmâl olundu. Her kaledeki kıt'anın ne şekilde nöbet bekleyeceği ve tehlike vukuunda nasıl hareket edeceği önceden tesbit edildi (Cevdet, *Tarih*.). Bundan sonra, ruslar ile harp, kısa fasıllar ile, tekerrür ettiği için, boğazın müdafaası dâima günün meselesi oldu ve gerek eskilerinin mütemadiyen tahkim ve takviyesine, gerek yeni ka'e ve tabyelerin inşasına ehemmiyet verildi (kılâ-ı seb'ada tüfenk ve top tâlimi, Rumeli Kavağında padişah huzurunda yapılan ateşli top tâlimi için bk. Başvekâlet arşivi, Cevdet, askerî, nr. 3659, 4914). Selim III. 1794'te (Baron Toth, Beaujour, s. 502—510) Fransa ve İsveç'ten mühendisler (msl. fransız mühendisi Monnier,) getirttiği zaman,

boğazın müdafaa ve tahkimat işlerine yeni bir hız ve istikamet verildi. Şöyle ki, Bagdadçık, Revancık, Rumeli-Feneri, Ana-doûu-Feneri, Garipçe, Büyük-Liman ve Poyraz-Limanı kalelerinin mevcut kuvvetleri, 500 nefer ilâvesi ile, zabitlerle birlikte 1.000'e iblâğ ve bu kalelerden her birinde kayıkçı ve tamircilerden başka, ne kadar nefer bulunacağı tesbit olundu. Kılâ-1 seb'a'ya, boğaz nâzın namı ile, bir ağa tâyin olunduktan başka, kapudan paşanın ve kendisi bulunmadığı vakit vekili tersane emininin 15 günde bir gidip, muayene ve nezâret eylemesi kararlaştırıldı ve gece vakti gemilerin boğazdan geçmeleri yasak edildi.

Diğer taraftan istanbul tarafında bulunan Kılâ-1 erba'a, yâni Rumeli-Kavağı, Anadolu-Kavağı, Yûşâ tabyesi ve Telli Dalyan tabyesine, öteden beri olduğu gibi, bostancılar tâyin edildi. Bu kalelerde de Kılâ-1 seb'a'da olduğu gibi, muhtelif maaşlar ile, kethüda, topçu-başı, cebeci-başı, bölük-başı veya oda-başı, bâzan hücreci-başı ve hücreci-halifesi, su-yo!cusu, neferler v.s. vardı (bk. Başvekâlet arşivi, büyük kale defterleri, 91/4814, 94/4969, 96/4819 ; Cevdet tasnifi, askerî, nr.3032,3082,9193,9536, 5898,353,967,969, 4606, 4159, 3483, 2323, 1931, 4943, 4944, 5007; Cevdet, *Tarih*, VI, 220). Bu esnada Anadolu (Yenice-Göksu) ve Rumeli (Boğaz-Kesen) hisarları da ihtimam görüyor, gerek bunların tamir ve tahkimi, gerek yeni toplar ile teçhizi ihmâl edilmiyordu. 1807 'de burada da tabyeler yaptırıldı. Anadolu-Hisan yakınında bir tophane vardı (Başvekâlet arşivi, Cevdet, askerî, 4370, 2930, 9148, 7937, 8197, 5164). Karadeniz boğazı muhafızının (boğaz nâzın, kaleler nâzın ve boğaz seraskeri de denirdi ve bunun maiyetinde boğaz defterdarı da bulunurdu ; 1219 tarihli bir vesika için bk. Cevdet, askerî, nr. 5810 ;

Asım, *Tarik*, II, 113), Anadolu ve Rumeli tarafına tecavüz eden düşmanı defetmek vazifesinden olduğu için, lüzumlu kuvveti dâima emre hazır bir hâlde bulundururdu.

Selim III.'in hal'i ile biten 1807 isyanından önce de, Trabzon 'dan 2.000 nefer getirilmiş ve Kılâ-ı seb'a yamaklarına ilâve olunmuştu. O sırada boğaz nâzın, İngiliz Mah-mud Efendi de denilen, sabık reisülküttâp Mah-mud Efendi idi ve bostancı-başı Şakir Bey ile ara-sıra boğaza gidip, yamakları nizâm-ı cedîd 692 (i BOĞAZIÇI.

teşkilâtına sokmak gayretinde bulunuyordu. Nihayet bu mesele bir isyana müncer olmuş, hem nazır, hem de tabyelerden birinin (Macar tab-yesi) zabiti Halil Haseki bu arada katledilmişti. Bundan sonra mîr-i mirandan ince Mehmed Paşa, boğaz nâzın olmuşsa da, nihayet Kabakçı Mustafa Ağa Rumeli kaleleri nezaret ve ağalığına tâyin ile Anadolu kaleleri nezaret ve ağalığı da, yine sergerdelerden arnavut Ali Ağa'ya verilmişti (Cevdet, *Tarih*, VIII, 153, 155, 178). Kabakçı, bir müddet sonra (1808), İstanbul 'a gelirken, Alemdar 'in gönderdiği Ps-nar-Hisar ayarı Hacı Ali Ağa tarafından, Ru-meli-Fener ikalesindeki boğaz nazırlığı konağında idam edildikten sonra (Cevdet, *Tarih*, VIII, 297), boğaz müdafaası eski hâline irca edildi ve Rumeli ve Anadolu Kavakları ile Telli, Yû-şâ ve Kireç-Burnu tabyaları bostancı-başı ağaya ihale ve bostancı neferlerinden lüzumu kadarı ikame edildi (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Alemdar Mustafa Paşa*, İstanbul, 1942, vesika 26). Bundan sonra, bir müddet, Karadeniz boğazının Rumeli tarafı ayrı, Anadolu tarafı da ayrı bir muhafıza verildi. Mamafih 1826'da sabık kapudan-ı derya Husrev Mehmed Paşa, Anadolu eyâleti ve

Karahisar-ı Sâhib sancağı uhdesinde olduğu hâlde, Karadeniz boğazı muhafızı idi (Cevdet, askerî, nr. 7146) ve 1828'de mîr-i mîran Mustafa Paşa, 1829'da Abdülhamid Ağa müstakillen Karadeniz boğazı nâzın idiler (Cevdet, askerî, nr. 359).

7 ve 4 (Kireç-Burnu tabyasının ilhakı ile 5) kaleden başka, zamanla diğer bir çok tabyalar da yapıldı. 1821 Mora isyanında, Rusya 'nm müdahalesi ve ika ettiği fitne ve fesat göz önüne alınarak (bu esnada Büyük-Dere 'de Rusya sefaretinin önüne, müsaadesiz olarak, bir gemi gelmiş ve demirleşmiştir; bk. Şânî-zâde, IV, 125), boğazın dâhil ve hâricinde daha bir takım kale ve tabyalar inşa ettirildi. Ezcümle Rumeli kıyısında boğazdan dışarıda, Kara-Burun ve Kısın yerininir-Kaya mevkilerinde birer tabya, Anadolu tarafında Irva 'ya yakın yerde Elmas tabye, Boğaziçi 'nde Rumeli kıyısında mevcutlara ^j "veten, Papaz-Burnu, Mezar-Burnu, Köy-Başı tabyaları ile Tarabya tabyası, Balta-Limanı 'nda Kumluk mevkiinde bir tabya, Anadolu kıyısında, Servi-Burnu, Çubuklu 'da Çakal-Burnu, Macar-Burnu, Fil-Burnu tabyaları, nakkaş tabyası. Her birisi için civarında sâhilhâ-nesi olan ileri gelenlerden biri bina emini nasb ve yakın bulunan köylerin cizyegüzariarmı cem'e bostancı-başı-ağa memur edilmek suretiyle, kısa zamanda meydana getirildi (Şânî-zâde, *Tarih*, IV, 98 ; Başvekâlet arşivi, büyük kale defteri, 108/4831, 107/4830, 137/4854; Cevdet, askerî, nr. 9121, 263 mükerrer, jög, 18315, 1017/2, 67, 92, 139, 186, 203, 9635, 10284, 12164). 1245 (1829/1930)'te Boğaziçi'nde sahilin muhafazasına memur kuvvetler arttırılmıştı (Cevdet, askerî, nr. 6871).

Boğazın, emniyet ve asayişini ihlâl edecek gibi

görünen unsurlardan temizlenmesi hususunda da zaman zaman tedbirler alınırdı. Meselâ bir aralık (1218) Boğaziçi'nde hırvatîar çoğalmış ve halkın emniyetini ihlâl eyledikleri cihetle, bunlardan Karadağlı olanlar memleketlerine iade ve Avusturya devletine tâbi olanlar ise, Avusturya elçisine teslim edilmişti. Mamafih bâzan yeniçerilerin bu asayîşi bozduğu, Rumeli kıyısındaki köylerde sakin reayaya karşı taşkınlıklar yaptığı da vâki idi (Şânî-zâde, IV, 29 ; Cevdet, *Tarih*, XI, 145). (Boğazlar rejimi hakkında bk. *islâm Ansiklopedisi*, zeyl, mad. BOĞAZLAR REJİMİ). (M. TAYYİB GÖKBİLGİN.)